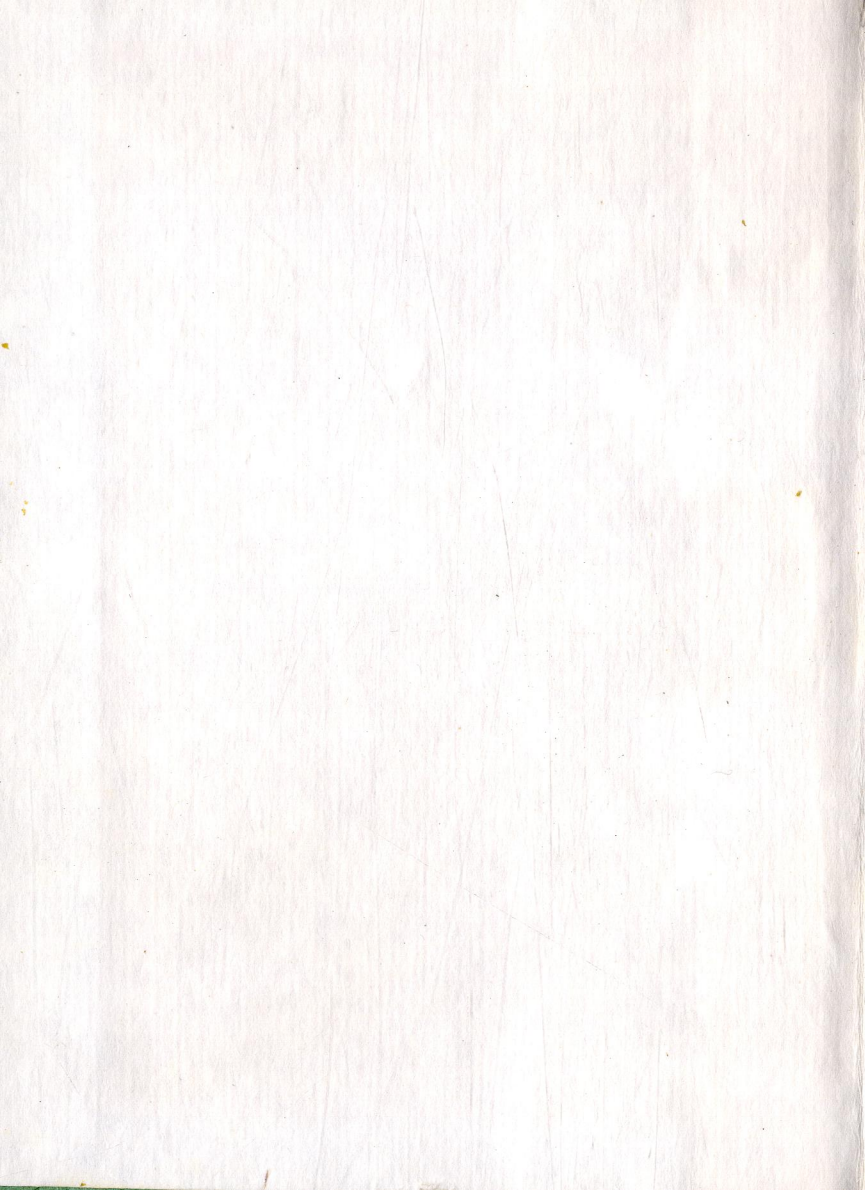

В. Мопушанський

Теренога

ВОЛОДИМИР ЛОПУШАНСЬКИЙ

ПЕРЕМОГА

ПОВІСТЬ

З ВИЗВОЛЬНОЇ ВІНИ

ЧАСТИНА I

ЛЬВІВ 1929

КООПЕРАТИВНА НАКЛАДНЯ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

Всі права застережені

В. ЛОПУШАНСЬКИЙ

ПЕРЕМОГА

ЧАСТИНА I

100

I

Сотник Степан Дутко нетерпеливився. Що хвилини припадав до землі й притулював ухо до рейки. Холод заліза не вражав його.

Пильно надслухував — —

Та нічо не каламутило плеса літньої ночі...

— До чорта! — заляв й схопився зі землі.

Нервозно витягнув з кишені годинник.

— Вже друга..!

Тягар відповідальности звалився на барки старого сотника. Неспокійна думка болюче занишпорила в мізку.

Помимоволі здригнувся старшина... Доривочно розглянувся навколо — —

...Скрізь мертва пустар. Сіра, бездумна... Ген, ліс у глибокій задумі... Таємничим шумом навіває неспокій... Тривогу родить в душі вояка... І питання насуває... Вперто, безмилостиво: Що скриває в собі оце туманне тілище?!

.
І заворушився бір — —

Ожив — —

Як опирі вискочили з нього вершники — —

Червоні, хижі...

Наскоком кинулись на сотника — —

Списи націлили в груди — —

Ідко засвистіли кєрєаві прапорці — —

.

— Тьфу! — сплюнув Дутко.

Приснули примари неспокою...

Повновидий місяць на зіркастому небосклоні успокоюче всміхався... Десь в траві цвіркун затріпотався...

— Ні, тут і бесіди нема про якунебудь засідку! — упевнявся сотник. — Ніч, як день... — й за зручно як на свої літа, зісунувся зі залізничного насипу.

— Четар!... — притишено закликав.

Наче зпід землі, виринула причаена постать молодого старшини, Ярослава Букатовича. Струнка, росла, з важким, сталевим шеломом на голові.

— Де цей повстанець? — спитав його Дутко.

— Під сторожею, пане сотнику. Двіста кроків звідсіля, на право.

— Гаразд, я піду розмовлюся ще з ним, а ви заступіть тут мене. Якби сталося сподіване, то зараз повідомити мене.

— Приказ! — й обернувся на запяткові.

— Четарю, — задержав його сотник. — Яка ваша думка про цього...

— Повстанця? — допоміг йому Букатович й ледви помітно всміхнувся.

Сотник, ревний, австрійської школи службовик, не часто цікавився думками своїх підчинених...

— Думаю, — почав четар — що він правду говорить. Що... Що він за молодий, щоб так справно брехати. Та й щож йому з цього прийшлоб? — і для попертя своїх висновків розглянувся навколо.

— Хоча ніч — тягнув дальше, — не в силі нас тут ворог застукати.

Цей останній аргумент звучав найбільш переконуюче.

— Так і я думаю... — пробурмотів сотник і мовчки

склонившись четареві поспішив у напрямі куців, що довгою половою стелилися недалеко залізничного шляху.

Букатович негайно видряпався на викіп і приляг біля рейки.

А час довжився — —

Тишина така одноманітна, колискова — — В горі місяць безжурно грається збитошними проміннями — — Шум далекого бору, як невгомона пісня — — Від часу до часу сверщик — — Крізь щасливий сон...

І помимоволі завернулися четареві мисли — —

...Вечором, по короткій, але рішучій перепалці з большевицькою кіннотою ввійшла друга сотня першого пробоевого курія ІІІ. Галицького Корпусу до малого сільця. Тут, у глибокому, ворожому запіллі, розташувалася на ніч, щоб відпочати й одержати сякий такий звязок з бригадою, котру сотня полишила далеко на боці поза собою. І усе складалося на довго мріяний і вижиданий спочинок. Розбитий ворог безслідно розприсся по безконечних полях України, запався у тьмаві нетрі ночі... Селяне радісно-вдячно прийняли своїх спасителів, коли — саме тоді, як заподаливі хазяйки частували своїх гостей розкішними варениками, — вартові привели на квартиру сотника Дутка таємничого гостя.

— Пане сотнику, голошу слухняно, що оцей парень намагавсь перекрастися в село! — звістив вартовий.

Старшини, зі жалем кидаючи смачну вечерю, ворожо оглянули щільно закутану постать бранця.

— Що ти за один? — спитав похмуро сотник.

Ще на серцю ваготів перерваний пир...

— Я повстанець зі загону отамана Сокола! — різко заговорив парень.

Голос його звучав низкою ширости...

— Чого ти скрадався в село? — питає дальше сотник, ні трохи не розяснюючи насупленого обличчя.

— Я зовсім не скрадався! — гордовито заперечив бранець. — Я йшов прямо!

Дутко глянув на вартового, наче: Правду говорить?

— Так, пане сотнику, правду! — відповів вартовий на німе запитання. — Тільки на заклик, щоб станув, вагався.

— Я не знав хто в селі — боронився парень. — Чи свої, чи большевики...

— А ти чого ночею в село?! — наскочив на нього сотник.

— До вас, сотнику!

Занімів на хвилину старий старшина. Не менше вражіння зробила ця відповідь й на четаря.

— До мене?! Чогож саме?! — схаменувся Дутко.

— Скажу це тоді, коли дасьте мені запевнення що до неторкаємості моєї особи...

— Як то розумієш? — ще більш здивувався сотник.

— Не будете мене питати як мені на прізвище й не смієте налягати, щоб розкрив обличчя... — наче проказував і ще більш отулив лице у високо поставлений ковнір.

Тільки очі, як два вогні...

— Ха-ха-ха! — загреміли галицькі старшини.

— Хлопче! — кинувся сотник. — Невжеж не здаєш собі справи, що ти в наших руках?!

— Чому ні, та це не робить вас ні трохи сильнішими за мене! Хоч вас сотня! — бундючно відповів повстанець. — Зі мною можете зробити, що захочете, та моєї тайни, яку я вам хочу звістити, таким чином не почуєте!

— Що ти хочеш мені звістити?

— Прошу передше пристати на моє домагання.

Переглянулися старшини — — Забули навіть про вареники...

— Добре — згодився сотник. — Говори, та уважай, колиб жартував... — й погрозив, як малому пустунові. Заіскрилися палкі зіниці парня.

— Саме тепер ворожий панцирник «Красная Рассея» острілює залізничу стацію в Проскурові...

— То що з цього? — не втерпів четар.

— Я вам дам змогу знищити його...

Притишилося в кімнаті. Сотник впер погляд в говорячого — —

— ...та за це ви маєте мені віддячитися — тягнув таємничий парень.

— Гаразд! — нетерпеливився сотник. — Кілько хочеш?

Загорілися вогнями обурення палкі зіниці повстанця. Ступив крок вперед.

І скрипливо, ненависно:

— Мені не треба грошей! Мені... — й затиснув п'ястуки. — В панцирнику буде большевицький комісар. Мені його віддаєте!.. Живцем! Чуєте, живцем!

І виріс... Змогутнів... Як дух помсти...

— Ні... Це неможливе... Закон... — по довшім роздумуванню обізвався сотник.

— Чому неможливе?! Який закон на перепоні?! — скипів повстанець.

— Воєнне право.

— Яке тут право?! На землі винятій зпід права, над якою кожний з наїздників до сита збиткується! Сотнику, подумайте! Невжеж дозволите на те, щоб розбишацький броневик ціло, без кари за свої злочини, вернув до своїх?!

— Ні, це неможливе... — повторяв вперто старий службовик.

Палкі зіниці згрядливо зміряли сотника. Та й перестрах в них затлів — — Дивний ляк...

— Четарю! — кинувся повстанець до Букатовича. — Скажіть, чи ж обов'язує воєнне право для каторжників, бандитів?!

— Ні.

— То скажіть мені, хто цей комісар?! Невжеж він чесний вояк?! Це єврей, четарю! Підлий єврей, що на своєму чорному сумлінню має тисячі неповинних, українських душ!

— Мовчати! — гукнув сотник. — На це ми ніколи не пристанемо! Це булаб пляма на честі Галицької Армії!

Замовк повстанець. Вогні в очах притахли — —

— Честь... Честь... — бурмотів і щільніше загортаючись у свою широку накидку звернувся до дверей.

Та задержався ще — —

— А що ви з ним зробите, коли попадеться вам в руки? — спитав.

— Стане перед полевим судом, за те, що як не військова людина бере участь в боротьбі.

— А таким що?

— Розстріл.

Завагався парень — — Положив руку на двері, щоб пхнути їх — —

— А я мігби бути підчас такого суду? — спитав тихо, наче над чимсь призадумуючись.

— Ні! — відрубав сотник.

— Але як обжаловуючий?..

— Так, це кожному дозволено.

— То ходім! Спішімся! — заметушився нараз повстанець. — А то спізнаємося!

І кількома словами розказав свої наміри, як знищити большевицький броневи́к.

— Усе гаразд — згодився сотник, — та звідкіля взяти вибухового матеріалу? Сотня його не має...

Голос старшини заскрипів журбою...

— Дурниця! — безжурно махнув парень рукою. — В селі, поміж селянами, воєнного знаряддя вбрід.

Вмить залярмували сотню й замість на спочинок пустилися у напрямі залізничного шляху, що був яких п'ять кілометрів віддалений від села.

Та не нарікали карні, галицькі вояки. Твердою ходою рушили назустріч новим пригодам.

Здрігнувся четар. Мисли порснули, як злякане стадо перепілок.

Залізна рейка дрожала далеким гулом — —

— Панцирник іде! — мигнула радісна думка.

Ще хвилину надслухував — — Щоб перевірити, упевнитися — — Залізо, як звуковий телефон... Бесі́дливо розказувало — —

Зісунувся четар з насипу й спрямувався до становищ сотні.

— Попався клятий! — радів у душі.

Поправив залізний шолом на голові й пустився бігом.

— Стій! Хто йде! — спинив сотника крик вартового.

— Я, сотник...

— Клич!?

— »Заграва!«

— »Засік!« Пройди!

Сотник скочив між хаші:

— Де цей парень? — спитав вартового.

— В лівому куті, пане сотнику.

А в куцах довгою розстрільною лежали вояки. Кріси повернули на залізничий шлях. Де-не-де чорнів задуманий скоростріл.

Старшина обкинув вдоволенням поглядом вояків.

— Гаразд, хлопці!

— Доброго здоров'я, пане сотнику!

— Десятник Кирпатий!

— Тут!

— Як заховується повстанець?

— Спокійно, навіть байдуже. На нікого не звертає уваги... На ніщо не відповідає... Гордий. Е-е, то якась добра птичка — розговорився старий десятник.

З його бесіди віяла неприхильність до повстанця. Замислився сотник — —

— Бо, пане сотнику, навіщо він так ховає своє обличчя? Тільки очі, тьфу! Погані у нього очі!

— Ходіть зі мною! — перебив йому сотник.

Під одиноким деревом, що гейби царювало над родом карловатих кушів, на скринці від набоїв сидів скулений повстанець. Широка накидка щільно його обкутувала, скривала.

— Хлопче! — заговорив твердо сотник. — Вже минула друга година...

Піднявся повстанець.

— Треба ще ждати! Безумовно ждати! — кинув відповідь.

Наче приказ.

Скипів сотник:

— Ждати?! Добре! Але, як не діждемося?! Як зрадиш?.. — й рішуче наставив чорне дуло бровнінга на груди парня.

Цей навіть не здригнувся. Наче усміх викривив його бліде лице. Дивний усміх. Усміх глибокої іронії.

На щастя не бачив його сотник. Високо поставлений ковнір щільно засланяв обличча парня. Тільки очі горіли. Невтомним, палким вогнем.

— Так, сотнику, якщо зраджу то розчавиш мені череп... А як мій донос здійсниться то... Вже знаєте, сотнику.

— Дійсно, не багацько ти хочеш, та... Десятнику! Кирпатий наблизився — —

Сотник відіпняв мотузок від револьвера.

— Заложи цю петлю йому на шию!

Закутана постать здригнулася:

— Не смій! — погрозила.

— Так, любчику, — заглумився сотник. — Зрадникові не від кулі, а від петлі здихати.

Постать незнайомого росла, двигалася.

— Не смій!

Очі горіли громовою погрозою. Рука під накидкою стиснула рукоять кинджала. Голос зазвенів високим альтином.

Сотник пильно стежив рухи парня.

— Ні, він не зрадник — рішився в душі. — Та...

— Десятнику, виконати приказ!

Старий вояк наблизився до повстанця.

— Не смій! — грозив ще той і поволи відступав взад.

— Ха-ха-ха! Зловився! — зареготався сотник.

І пристанув незнайомий. Наче вкопаний, хвилину надслухував — — Усміхнувся й спокійно приступив до десятника.

Цей, незручним рухом, накинув йому петлю на голову. Завадила об ковнір. Десятник намагався поправити, та повстанець ухилився від його руки й сам зашморгнув мотузок. Шорстка петля неміло вразила шию.

— Брр..! — здригнувся парень.

І гнівно, згїрдливо змїряв поглядом сотника.

Засоромився старий вояк. Отворив уста, щоб відкликати соромний приказ — —

Враз між кущів влетів четар й схвильовано:

— Сотнику, панцирник!..

Вмить змінився сотник. Усміхнувся вдоволено. І твердо:

— На свої становища!

Сам вибіг на скрай кущів і пильно вдивлявся в полудневому напрямі — — Забажав очима пронизити темїнь — — Там, в пітьмі прокрадалася потвора морду...

Та нічого не доглядів сотник. Знать панцирник ще далеко. Тільки ледви помітне ломотання здрігало тишиною ночі.

Застигли вояки при скорострілах. І собі впили очі в тьму. Тіла напружились від дождидання й уваги.

Місяць неповоротно приглядався — — І пісня бору увалася — —

Гнітучо стало...

Повстанця оставили самого.

Без сторожі...

І навіщож? Донос здійснився.

На команду сотника, — коли вояки поприлипали до своїх становищ — і повстанець спершу метнувся в напрямі причаєної розстрільної, та зараз спинився.

Погірдливым поглядом змїряв відходячого сотника. Дутка й поволи відступив на бік.

Ще дужче закутався в нагортку. На чоло глибше натиснув шапку. Враз здрігнувся з нагального омерзіння.

Рука доторкнулася петлі... Шорсткої, вюнкої... Метким рухом скинув її парень зі себе.

А ломіт наближався — — Щоразто голосніше,
ширше — — Як табун розгуканих стихій...

І розяснила невисказана втіха похмурі черти лица
повстанця.

— Вкінці! — наче відітхнув.

Пестливим рухом стиснув рукоять кинджала. І знову
усмішка — — Така, що родить страх, давить невидною
рукою горло...

— — — — —
А на насипі з'явилися три постаті...

Стежники...

Ішли звільна, обережно — —

Що хвилини задержувалися й провірювали шлях
— — Бистро розглядалися навколо — — І вляли
підзорливі очиці в куці — —

Та нічим не зрадилися причаєні галичане. Наче
в землю вросли. І віддих в собі заперли — —

Кров ударила до висків повстанця — — Тривога
й непевність загуготіли молотами — —

— Що буде, як стежники наберуть підозріння? Як
захочеться їм перевірити куці?!

Пальці парня вжерлися в землю — —

Враз ворухнулися стежники — — Порозумілися
— — І котячою ходою подалися далше — —

Глибоко відітхнув повстанець.

— — — — —
Гомін зростав — —

Важке, спрацьоване сопіння — —

Гуркіт заліза — —

Натягнулася шия повстанця — — Очі, як штики...
Тіло дріжало з нетерплячки — — Уха жадібно ло-
вили згуки — —

— Скорше! Скорше! — рипів мізок.

Браз новий неспокій майнув по блідому обличчі:

— Що буде, як четар не в пору натисне гузик? Як викіп не в пору провалиться під колесами потвори?

Наче вжалений повернувся парень до четаря. Та зараз успокоївся. Постава молодого старшини розвіяла всякі сумніви й побоювання.

Різкий профіль обличча Букатовича, розяснений стальними проміннями місяця, пишно кроївся на темному, загадочному тлі літньої ночі. Черти лица закам'яніли у розкішній увазі. Важкий, сталевий шолом дещо пригнув гордовиту голову галицького Сина...

І на момент злагідніли пронизливі вогні в зіницях повстанця... Війнули пестливим теплом... Заокруглилися завзяті, місні черти... І піднялася ритмікою віддиху широка накидка на грудях...

— Увага-а-а! — протяжливо процідив сотник.

Досвідчений старшина старався злагіднити напружену хвилину дождання.

Відітхнули вояки...

Та цей короткий висказ вмить остудив розморожені черти повстанця. Зішнувалися невдоволенням брови... Вузкі, як мережка на весільному рушнику.

А з п'їтьми виповзла потвора — — Ліниво, обережно...

Так хижє звіря по грабіжній ночі вертає у свою криївку, наповнивши вічно голодний шлунок і заспокоївши кровожадні інстинкта.

Чорне, сталєне тілище важко дишло — — Могутня хода затрясла землею — —

Лячно стало — — Здавалося ось-ось бризньє вогнем... І запалить світ..!

— У-ва-га!

Ворухнулась неподвижна голова четаря й пильно

вдивилася на залізничний шлях — — Палець старшини
попестив гладкий гузик електричної батареї — —
Бистрі очі ще раз глипнули на хронометер — —

— По-зір..! — приказував сотник.

Нахилився четар — — Вагітно опер палець — —
— Раз — — Два — —

І задріжала земля наглим струсом — —

Причаїлася — —

І жбурхнула залізничним насипом під ногами потвори
в гору.

Наче плюнула!

Потужно, широко.

І протяжливим рокотом покотився по спині ночі
пронизливий грюхт.

Зжахнулася сталева потвора. Скрипливо задержала
свій біг — — Наче зноровлений кінь, станула дуба.

І ригнула струями вогню й пари — —

Задріжало тілище в судорогах і вагітливо похи-
лилося на бік — — Та бунт проти марного кінця
ще не сконав. Захрипіли затаєні сили потвори.

Наче гимн!..

Останний, болісний рев!..

Крик непокори...

— — — — —
Втишилося — —

Сконала потвора...

На прорваному шляху товпилася пошарпана маса — —

У власній крові дусилася...

Це мільйони іскор дотлівали.

II

Сотникові Дуткові лящав ще в ухах динамітовий вибух. Гул нищпорив у мізку.

— Здоров! — усміхнувся й націлив дальничку на розбитий панцирник.

По насипі вешталась залога. Як мурашня на розритому муравлиську.

— Хлопці, сальва в гору, на пострах!

Гримнули кріси — —

Людці біля панцирника придавились до землі, позападалися в череві залізної потвори.

— Здавайсь! — гукнув дужим басом сотник.

Глуха, вижидаюча мовчанка відповіла йому.

— Гаразд! — заговорив сотник.

І націлилися дула — —

— Стріль!

Грянула сальва. Одна, друга. Схопилися скоростріли. Як діти-пустуни зайшлись реготом.

Не мовчали й більшовики.

Розгорілася пальба — —

— Четарю! — намагався перекричати грюхит стрільні сотник. — Лівим крилом до наступу!..

— Приказ, пане сотнику!

І вихопився наперед:

— За мною!

— — — — —
Припадали, притишувалися до землі. Одну хвилину

тупилися до неї з німою, гарячою мольбою: Щоб захист дала, — й знову, як вірли зривалися вперед.

— За мною! — наглив четар й міряв очима віддаль.

— Ще кільканайцять кроків — —

А вониж вічністю..!

Не для одного...

— Вперед!

Відстрілювалися й вперто сунули на викуп.

Ще трохи — —

А ворог зрозумів намір і подвоїв вогонь — — Хвилинами здавалося, що скоростріли подавляться безперервним бреханням.

Що хвилини хтось охнув — — Болісно, глибоко... І не піднімався більше... Застигав, притуливши уста до рідної землі...

Останній поцілуй...

Не вважав четар на втрати. Знав, що з панцирником треба скоро покінчити, а то, щоб ворог не поспішився з підмогою...

І пер вперед на чолі розстрільної.

Ще кілька кроків й скриються за насипом. Тоді...

Враз пекольний розрив струснув повітрям — —! Струї вогню розприслися над головами наступаючих — — Повінь полумя назустріч — —

— Ух!! — звалився на землю четар.

Тільки руками затріпав, наче опертя шукав. Покопився розбитий шолом.

Застигли на своїх місцях вояки — —

Тривога затліла — —

І знову море вогню!

Знову загибала!

— Проби!! — кинулися вояки до втечі.

Затріюмфував ворог картачами — —

— Смерть! Смерть! — ревіли відступаючі.

Наосліп кинулися в кущі.

Враз, як зява велитня, станула перед ними гранітна постать повстанця.

— Труси! — гукнув. — Вертайсь!!

І підняв покинений кріс — —

— За мною!!

Міць незломної волі закипіла в приказі.

Очунялися вояки.

— Слава! — й жбурхнули стихією за новим провідником.

Щоб неславу затьмити...

По хвилині розташувалися на викопі — —

— Брр! — здригнувся один з вояків. — Гарячо було...

Та зараз затих. Повстанець холодним поглядом замкнув йому уста.

А боротьба не вгавала. Сотник з переду заїлострілював — —

Большевики сипали картачами — —

— Гранатами їх! — гримнув повстанець.

І заджижчали залізні галушки — — Почали герць — — Грімко розприскувались поміж румовищами панцирника — —

І, наче на закляття, втихли ворожі стрільна. Над чорною масою побороної потвори замигтіла біла плахта.

— Слава!! Слава!! — прийняли її витязці.

— Не стріляти! — почувся дужий бас сотника. — Огонь здержи!..

Та годі відразу спинити розбішені руки. Ще хвилину металися розіджені кріси. Ще кілька гранатів злетіло на голови залоги панцирника.

— Слава!! — широко розпливалося.

— Стій! Стій! — пролітаючи вздовж розстрільної кричав сотник.

— Слава!! — витали його вояки.

І замовкли убийчі знаряддя. Як зпід серпанка винурилися зойки й стони ранених.

— — — — —
А біла плахта невпинно кивалася.

Просила пощади...

Зі стирти румовища виповзла постать парламентаря. Висока, широка в плечах, а скулена, як збита собака.

Піднявши руки в гору боязкою ходою зісунулася з насипу.

Вийшов напроти сотник.

— Здрастуйте — привитав його большевик придавленим голосом.

Сотник проложив пальці до шелома.

— Я командір броневика: »Красная Расся.«

— Сотник Української Галицької Армії, командант першого пробоевого куріня.

— Галічане... — промимрів до себе командір.

І розяснилося його обличчя. Простувалася зігнута постать.

— Здрастуйте! — повторив вже певніше. — Мене вислала залога панцирника з уповноваженням заключити з вами перемир'я...

— Що?! — перебив йому, своїм ухам не довіряючи, сотник. — Що?!

— ... перемир'я...

— Ха-ха-ха! Я вас усіх, як щурів!.. — й весело, заходячись сміхом, завернув до своїх.

— Таваріщ старший, падажді! Не гарячкуйся! — злякався командір.

— Нічого мені ждати!

— Ми піддатися хочемо!..

— Так говоріть — задержався сотник і гостро:

— Безпроводочно зложити зброю і вийти обеззброєними на поле!

— Значиться, ми останемо як полонені?

— Так, після загального, воєнного закону.

— Ви запевняєте нам життя? — й мале ледви видне світло непевності заблиско йому в зіницях.

— Пане команданте, ви обиджаєте мене, нас, Галицьку Армію!

— Ріжне буває... — промимрів большевик.

— Досить, до діла! В несповна десять хвилин мусимо покінчити! — й певною ходою поманджав до своїх.

— Сотнику! — спинив його знову большевик.

— Чого ще?

— Між нами цивільний мущина...

І насупив старий сотник брови — —

— Що з ним зробіть? — неспокійно налягав командір.

— Після закону стане перед полевим судом!

— Алеж...

— Досить! — заgrimав сотник і гнівним поглядом зміряв червоного.

Цей скулився й стрілою пішов до своїх.

— Розбишаки! — цідив крізь зуби сотник. — Мордувати вміють, а смерти на полі слави лякаються!..

— — — — —

Аж на виразний приказ сотника повздержав незнайомий парень скоростріл.

Відступив від нього й поглядом переповненим местним вдоволенням слідив сіру стирту розчавленого памцирника.

Сіріло вже...

Розступалися подвої літньої ночі — —

Поволі, наче зі жалем відвернувся незнайомий від погромної картини. Перед ним тягнулась дорога, якою недавно добували насип...

І згадалися!..

Різкі, мужеські черти...

Скорим кроком збіг повстанець з насипу й спрямував до місця, де впав четар.

Лежав, як зломана гилячка... Очі глибоко приплющив.

Підняв парень сталевий шелом.

— Собаки! — заляв, оглядаючи розбитий каск.

І нахилився над молодим старшиною — — Пильно шукав рани — —

— Що це? — дивувався.

Голова четаря була неторкнена. Тільки великий, синій мозіль...

— Ага! — розяснилися гострі черти лиця повстанця.

— Він приголомшений!

Безмірна радість захвилювала його грудьми.

І розіпняв четареві однострій. З кишені витягнув полеву флячину й обильно зросив виски непритомного.

Приклав до уст — — І зарум'янілись бліді, застигли щоки вояка — — Захвилювалися груди — —

— Прощавай... — прошепотів тихо, пестливо повстанець.

І відійшов. Поволі, ритмічно — — Враз дивна, безкрая мисль затліла в його мізку.

Задержався й розглянувся — —

Ніхто не глядів у цю сторону...

Легко підбіг до четаря — — Уважливо приглянувся йому — — Нахилився — — й притиснув до різбленого чола свої уста.

Ворухнувся четар — —

Щось замимрів й усміхнувся — — Як крізь гарний сон — —

Схопився незнайомий і скорою ходою поправцював до здобутого панцирника.

На недавньому боєвищі заметушилися санітарі.

— Четарю! — припали до старшини.

Розплющив очі й всміхнувся:

— По-бі-да... — промимрів.

— Побіда, пане четарю!

— Сла-ва...

III

Похмуро сходив день над побідженими большевиками. Сумно, непевно порозсідалися на розвалених руїнах панцирника «Красная Рассея». Нетерпляче ждали командіра.

— Суєта! — плюнув один армієць крізь зуби.

— Буде тобі суєта, Гришка, якщо це повстанці!

— Ну то й що? — й двигнув плечами. — Пад стенку...

І знову плюнув цільно міряючи в скоростріл. На обличчю малювалась тупа рівнодушність.

— Пад стенку! — горячкувався товариш. — Певно, що тобі! Каторжник! А я... я жінку оставлю...

І осіяли сльози пузате обличча.

— Діточки... — захлипав.

— Дурак! — заглумився Гришка й цільно оплював гарматне дуло.

Інші армійці байдуже очікували — —

— А можеб так... можеб... — замнявся цей, що вже оплакував себе.

Та ніхто не цікавився ним.

Ще дужче загнилося пузате лице.

— Товариші, між нами комісар... — нагнувся до большевиків.

— Ну, то й що?.. — спитали байдуже.

— Можеб ми його проміняли за нас...

Гришка, що намірювався знову плюнути, повздержався.

— Ніби, як? — спитав.

Інші армійці й собі наблизилися.

Пузате лице підзорливо розглянулося й вперло каправі очі в перехилений вагон панцирника.

— А так... — почав. — Вишлемо делегата... Цей їм скаже, що він тут... Для них він »риба«... За те хай нас пустять... Згодяться... Певно згодяться. Таке не раз бувало...

— Дурак! — сплюнув Гришка. — Невжеж і »він« не в їхніх руках?

— Ну, ні. Він може переодягнутись в армійця...

— Ага!..

І кільканайцять пар очей впилося в двері закутого в залізо вагону. Тупі лиця заіскрилися злобою... В декого уста ненависно всміхнулися...

— Харашо — захрипів Гришка. — Маладец з тебе, Вася!

І поплескав широкі плечі.

Пузате обличчя заясніло й ще дужче наповнилося кровю.

А очі армійців вперто держалися закутих дверей.

Там, як в огневогнелій касі, їхнє спасіння... Життя...

На боці стогнали ранені...

Від часу до часу протяжливо хрипіли конаючі...

— Командірі!

Звільна, наче з недовірям, відвернулися салдатські очі від дверцят вагону.

— Вася — просичав Гришка. — Ти пильнуй, а ми поговоримо...

— Харашо — відповів також стиха Вася й недвозначно підняв зі землі кріс.

А обличчя надходячого командіра сіяло, як той

місяць у ночі, що приглядався кінцеві залізної потвори.

Легкою, наче молодечою ногою, видряпався на насип.

— Таварищі, — загремів, — ружо далой..!

Враз, досі мовчазні двері перехиленого вагону, з грюхотом відкрилися. В них, як зява докору совісти, вихилилася червона, як грянь, драпіжна голова семіта.

— Таварищ командір, сюда! — заскреготіла приказом.

І погромна міць задудніла в цих трьох словах.

Вмить погасло ясне, скриваюче веселу несподіванку лице командіра. Спинив свою бесіду й покvapною ногою підійшов до комісара.

— Ходи сюда, в середину!

Командір слухняно поставив ногу на перший ступень. Враз станув перед ним узброєний Вася й спинив його за рамя.

— Не спішися, покінчи передше з нами. Він пожеде — й маловажно моргнув на комісара.

Замнявся командір.

Здрігнулося обличча комісара. Грянь полум'ям жбурхнула. Малі, чорненькі очка грянули стрілами.

— Чого тобі?.. — прохарчів й хижим, метким рухом висунув дуло револьвера.

Второпів Вася.

Скулився — —

Та лиш на часок.

Поволи, блідо всміхнувся:

— Товаришу комісар, розглянься...

Помимоволі зісовгнулися очі комісара з армейця на гурт большевиків — —

І вичитав з їхніх облич своє положення...

Поволі опустил узброєну руку й обережно, ступаючи взад, скрився в нутрі вагону.

— Хе-хе-хе! — гонив за ним добрячий регіт Васі.

— Ну, командірі, розповідай! — наче приказав Гришка, спльовуючи.

Большевицький старшина повернувся до гурту й, хоч у нутрі кипів бунт, різко кинув:

— То галичане..!

— Галічане!! — зраділи армійці.

— Харашо! Харашо! — затирали долоні.

— Зараз треба здатися..! — продовжав командірі.

— Харашо!

— Усі військові будуть уважані за воєнних бранців..!

Життя запевнене!

— Харашо, товаришу командірі! — одушевлялися армійці.

Вася забув про комісаря. Кинув кріс і пхався до командіра цілуватися.

— Товариші, а що зі мною буде?.. — заблеяло нараз несміливе питання.

Це комісар знову виповз із нутра вагону. Вже погас на його обличчю вогонь. Блідо-зелена тривога обдерла з покривала єврейську душу.

— ...що зі мною..? — цокотів розхвзаною борідкою.

Байдуже звернулися до нього армійці. Двигнули плечами. Гришка цільно обслинив його обуву.

— Під суд... Полевий суд поставлять... — пояснив комісареві командірі.

— Що?? Під суд?? — аж присів до землі комісар.

— Так казав їхній старший...

Не доповів.

Зі сторони галичан заторохкотіли кріси. Засвистали над головами большевиків кулі.

Знать сприкрилося ждати.

Заметушилася ватага большевиків. П'яний жах війнував на їхні мозги.

— Не стріляйте!! Не стріляйте!!

І здобувся Вася на геройство. Схопив жердку з білою плахтою й став нею вимахувати:

— Не стріляйте, браття!!

— Дурак! — сплюнув Гришка. — Тож за насипом! Не доглянуть!

Та помилявся. Стріли затихли.

— Скоро! Скоро! — скомандував Вася й, наче з прапором в руках, кинувся у напрямі переможців.

— Браття! Браття! — ніжно-приятно вигукував.

Кинулась за ним і решта, піднявши в гору руки.

Тільки комісар остався. Обережно, хитро розглядаючися пустився в противному напрямі. Скулившись пробіг кусник нагого поля. По хвилині занурився в корчах, що, гейби гребля, лучили ліс зі залізничним насипом.

І удалося.

Уся увага галичан звернулася на вибігаючу юрбу большевиків.

І весело занеслися сміхом переможці:

— Таки викурили заяців!

— Де там заяців! — спротивився десятник Кирпатий і повертів значучо носом. — Невжеж не чуєте, як від них заносить?..

А повстанець бісився. Припадав уже вдруге до кожного большевицького бранця й пильно приглядався в обличча.

— Ні, не він... — шепотів неспокійно до себе.

Враз нова думка закітловала в його мізку:

— Де ранені?! Де ваші ранені, убиті?! — скричав до командіра.

— Побіля броневика...

Стрілою помчав парень до насипу.

І переглянув — —

Нахилився уважливо над кожним, покрученим при-
смертними судорогами, трупом — — Заглядав у скрив-
лені, замаргані кривавою піною обличчя — —

Надармо.

Метнувся між руїни панцирника. Залазив у кожну
прогалину — — Перешукав похилений вагон — —

Надармо.

— О-ох-х! — захрипів.

І опустил безсило руки — — Похилив голову на
груди — —

— Знову надаремно... — прошепотів. — Знову ви-
ховзнувся... А може... Може... — зродилась нова думка.

І наче струснув зі себе недавню слабкість. Помчав
з поворотом до гурту полонених, що, наче барани, тов-
пилися на одному місці.

Лискучим, різким поглядом обкинув юрбу — —
І повздержав зір на Васі — — Хижим скоком опи-
нився при армійцеві й схопив його за груди.

— Говори правду! Чуєш? Правду! А то... — й лиснув
перед заляканими очима большевика кинджалом.

-- До-о-бре...

— Був між вами комісар?!

— Був...

— Рудий єврей?!

— Так...

— Де він?!

Вася неприязненно розглянувся навколо.

— З нами був...

— Брешеш! Нема його! — й націлився кинджалом.

— Пробі! Ваше високо-благородіє!.. — зарепетував
Вася.

— Говори!

— Не знаю... Він з нами був... у вагоні...

І заломалися зі страху під большевиком ноги. Багряне, пузате обличча напрасно поблідло. Затяжів у руках повстанця — —

— Скотина! — закликав парень й гепнув армійцем до землі.

Лискучий кинджал сховав під полу.

І станув перед гуртом:

— Слушайте! Хто видасть мені цього комісаря, тому дам тисячу карбованців! — і високо війнув жмутом грошей.

Заіскрилися голодом зіниці большевиків — — Пальці хитро скрутилися — — І стали між собою переглядатися — — Один другого питав — —

— Дві тисячі! — підніс ціну повстанець.

— Не знаємо ваше... — жалісно заскрипів Гришка. Захитався парень.

— Пять тисяч!.. — ще промимрів.

Безнадійно.

— Не знаємо... — скаржилися большевики й очима пожирали жмут грошей.

Гришка поволи, незначно став присуватися до повстанця — — Зза холяви витягнув ножаку — — Збудився інстинкт каторжника — —

— Стій! — гримнув вартовий і загородив йому дорогу.

Скулився Гришка, наче під ударом кнута. За спину сховав ножаку.

— Давай її сюди! — зажадав вартовий галичанин і нахилив штик.

Большевик поволі, зі жалем розпращався з оружжам...

А повстанець хиткою ходою повернув до панцирника. При ньому застав сотника Дутка з кількома вояками.

— Швидше! Швидше! — принаглявав старшина вояків, що пильно зливали останки броневика нафтою.

— Щож ти, хлопче? — звернувся сотник до повстанця. — Де твій вибранець? Ти хотів з нього гостинця мати?

Здрігнулася струнка постать:

— Сотнику, він утік!

— Хто такий?

— Цей... Моя нагорода... Комісар...

І розяснилося в голові Дуткові. Згадалася розмова з командіром про цивіля...

— Четарю! — гукнув. — Зараз пошукати мені між бранцями...

— Шкода — перебив йому повстанець. — Утік...

— Коли?! Куди?!

Повстанець двигнув плечима. А четар задумчиво тер чоло. Щось пригадував собі — —

— Сотнику... — заговорив непевно. — Я бачив цивільного...

— Де? Де? — скочив до нього повстанець.

— Тудою втікав — вказав четар на корчі. — Я саме тоді пробився з омління... Бачив, як крізь серпанок... Нікого близько не було... А ноги мене не слухали...

Оправдувався. Сором витиснув на бліді щоки румянець...

Сотник націлив дальничку на кущі — — Простежив їх вздовж раз, другий — —

— І слід застиг... — прошепотів й відложив від очей дальничку. — Ти куди?! — закликав до повстанця, та цей, обзираючи пильно корчки, ходою гінчої собаки пустився в напрямі ліса.

— Четарю! — гукнув сотник.

— Пустіть його, пане сотнику... Треба додержати слова...

— Очевидно... Та він дивний...

— Таємничий... — додав і своє четар.

— Та відважна, нужда! — скінчив рідкою похвалою Дутко й звернувся до вояків.

— Гайда, підпалювати!

Четар довго стежив струнку, таємничу постать придніпрянського брата — —

.
.

Сонце росу кінчало випивати, коли галицька сотня вузкою кільцею спрямувала на полудне...

На Проскурів... Щоб злучитися зі своєю бригадою, яка нестримною силою перла на Староконстантинів.

За сотнею, як старинна офіра, палахкотів большевицький панцирник — —

Високим, рівним стовбуром піднімався дим — —

IV

Стомлені коні що хвилини потикалися. З ніздер обривалися клапті піни.

— Чорт! — заляв один вершник і звернувся до сусіда. — Максиме, якщо не спочинемо хоч годину, то коні не видержуть...

— Що діяти?! — двигнув товариш плечима. — Отаманові спішно... — й вірним поглядом попестив вершника, що мчав попереду.

За ним, як крила повівали широкі рукави перекиненої через плече накидки. Чорні, вітрогонні...

— Сокіл..! Сокіл..! — одушевлявся Максим.

— Ти все своє — нетерпелився товариш. — А то звернувби увагу.

— Чого ти, Іване, настаєш? Невжеж не знаєш, що пильно нам злучитись зі своїми?

— Чому не знаю! Та, бачиш, якщо коні падуть, ні трохи скорше не прибудемо.

— Ет, мовчи, а то, як почує... Горячий наш отаман.

Невдоволено похитав Іван головою. І ще більше похилився на вороному. Щоб легче було.

— — — — —

Під малим горбком звільнили коней.

— Максиме, а цей рудий єврей?.. — заговорив знову бесідливий Іван.

— Втік, песій син! — заляв Максим.

— Невжеж характерник? — і засміявся.

— Жартуєш! А, знаєш, що й я не раз так думаю?

— Колиб мені попався! — погрозив Іван.

— Тю, сердего, він радівби в твоїх руках, та перед отаманом втікає.

Добилися горбка. В долі заперлився Случ — — При шляху, над річкою гудів млин — —

— Гайда! — різко підогнав коня отаман.

— Гайда! — рванув за ним Максим.

Стиснув й Іван вороного:

— Гей! — і помимо волі оглянувся.

І вмить повздержав верхівця. Очам не вірив. За ним в бовдурах пороку, гналися вершники. На довгій списі кєрвавився червоний прапор.

— Большевики!!

І штовхнув вороного. Як вітер помчав за товаришами.

— Отамане! Большевики!

Зарили копитами коні.

— Де?

— За оцим горбом! З пятьдесятка їх!

— Не додержимо. За мною! — й спрямувався до галасливого млина.

— Горячо буде... — промимрів Іван і зручно відопняв зі сідла кріс.

Впали на вузке, засмічене подвіря. Наче кулі ско-
тилися зі сідел.

— До середини! З кіньми! — приказував отаман.

— Мельнику! Мельнику! — закликали голосно, стараючись перекричати гуркіт млинового колеса.

— Чого вам, хлопці? — вийшов назустріч старенький млинар.

— Мерщій помагайте двері заложити!

Дідуньо вибалушив очі.

— Та що вам..!

— Не розбалакуйся! А то й тобі большевики..!

Наче закляття висказали.

Засвітилися в старого очі зловіщою погрозою. З нечуваною у його віці силою став зносити всяке приладдя.

— Мішки з мукою? Де вони?! — звернувся до нього отаман.

— Було колись... — всміхнувся дідусь.

— А щож мелеш?!

— Так... Щоб не забулося... Стільки літ звик прислухуватися... — й залюбки насторошив слух.

Всміхнувся отаман, та не було часу на бесіду. Стрілою метнувся на вишку.

Наближалися — — Різно метався багрянний прапор — — Окружена вершниками підскакувала повозка зі скорострілом — —

Затьмарилося весняне обличчя отамана.

— Не переборщив Іван... — прошепотів до себе. — Їх таки з п'ятдесятка...

— Отамане... — почув за собою.

— Що? — й різко вдивився у вірні зіниці Максима.

— То дарма — продовжав Максим і вказав рукою на шлях. — Не подолаємо їм... Треба...

— Що треба?

— Хитрощів хапатись...

— Гаразд, щож ти старий лисе придумав?

Максим вдоволено всміхнувся:

— Я з Іваном в ріку... А ви за дівчину...

— Що-о?

— А так, знову переодягніться в дівчину...

— Невторопо! — гримнув отаман і грізно лиснув чорними зіницями. — То вас мають повистрілювати, а я..!

— Паннунцю, то для вашого спасіння...

— Мовчи! Раз казала тобі забудь про те, що було колись, а то... — й зачорніла дулом револьвера.

— Приказ!

— Станеш біля цього віконця й кожному напасникові, що наблизиться до містка, випалиш в лоб!

— Приказ.

— Іване!

— Слухаю!

— Ти при другому вікні! Вам чого дідусю?!

— Можеб й я на щось...

— Гаразд, ось вам моя рушниця, а справно ціляйте!

— Го-го-го! Не знаєш ти ще, хлопче, старого Кузьми!

І певно, наче парібок, прицілився з кріса — —

— Прапор, як віщун заглади — — Червоний, кровожадний — —

— А диви! — всміхнувся старий мельник і потягнув язичок.

Гримнув стріл!

Захитався прапор й конвульсійним рухом похилився вниз.

— Славно! — гукнули повстанці.

Спинився большевицький загін.

— Пали! — приказав отаман.

Переразливий крик відповів з долини. Три ворожі вершники скотилися з коней. І розприслася ватага. Висококом помчала двоколка назад.

— В коней! Мерщій в коней ціляти! В ці, що при повозці! — розгорячкувався отаман.

Та пізно вже було, Двоколка скрилася за горбок.

— Дасть вона тепер нам — прошепотів Максим і жалісним поглядом глипнув на молодого старшину.

— Хлопці! — заговорив дідусь і підозріло зазирнув у лице отамана. — У мене човен...

— Гаразд! — зрадів отаман. — Веди!

— Та воно мале... Лиш на двох...

Отаман гнівно пристанув:

— Говори відразу, що годі! Бо ми лиш в трійку!

— Отамане! — прошепотів Максим. — Плиньте з Іваном, він добрий весляр, а я свою стару штуку...

— й згідливо всміхнувся.

— Ні! Або всі, або... А щож дідусь?

— Я дитино? Що мені? Чотири дошки...

Враз різко затарахкотів скоростріл. Наче горох покотився по блясі...

Ізза горбка, розстрільною наступали червоноармійці.

— До вікон! Цільно стріляти! — скрикнув отаман.

Довгим, плоским вужем-гадюкою плелась ворожа розстрільна — — Без огляду на цільні вистріли невинно наближалася — — Ізза укриття заїло брехав скоростріл — — Цілими пригорщами куль кидав у малі віконця млина — —

— Ох! — закрутився нараз дідусь і гепнув на долівку.

Похилився над ним отаман.

— Пра-щай-те, хло-пці... — прохрипів уміраючий.

Отаман стиснув його долоню.

— Пращайте... — і підніс вільний кріс.

— Отамане, набоїв не стає! — з розпукою закликав Іван.

— У мене ще кілька — й кинув їх товаришам.

Відстрілювалися лиш час до часу. Пильно брали на ціль...

А ворог наближався — — Вже пролудніли по містку — — За хвилину застукають до дверей, окружать млин...

— Хлопці! — скрикнув отаман. — На коні й у воду! Перепливемо!

— Отамане! Вистріляють нас як качок! — завважав Максим.

— За мною! — й схопивши свого коня за важки підпровадив його до задніх дверей.

Широко туркотіло млинське колесо — — Кручею вертілася вода — —

Занепокоївся кінь — —

— Отамане, бери мого вороного! Він звиклий до води! — закликав Іван.

— Ні, я на своєму...

— Та кінь з видимим острахом подався взад.

— Іване! Вперед! — взявся на спосіб отаман. — Мій піде за твоїм!..

І жбурхнула вода під вороним.

— Гей! — скрикнув отаман на свого й штовхнув його острогами.

Відважився кінь.

Висока струя води піднялася над старшиною.

— Максиме! — гукнув з води.

— До побачення, отамане! — відповів Максим. — Я ще відстрілюватись буду, а то щоб вас не замітили.

І не слухав уже наликів старшини. Обережно виглянув крізь віконце.

Большевики здивувавшись тишині несміливо наближались — —

— Гурра!!

І гепнули об слабкі двері прикладами.

— Запізно вже.., — прошепотів Максим і позбиравши кріси метнув ними у воду.

— Так... а тепер...

Скорою ходою наблизився до коня — —

— Овва! — й сплеснув долонями.

Верхівець сумно, тяжко понурих голову. З правої, передньої ноги спливала кров... Оторопів на хвилину повстанець — — А двері під ударами ворогів уже подавалися — —

— Остаються хитрощі... — подумав Максим й миттю подер на собі одержу.

З кута витягнув лопату й хильцем виповз на замкнене подвір'я.

— — — — —
З вереском вдерлися большевики до млина. Розбіглися по усіх кутах шукаючи оборонців. Звитяжно зареготалися над трупом млинаря. Як пугачі в темну бурливу ніч...

— Шукати, вони певно на горі! — вигукував командір.

— Нема, товаришу!

— Шукати!

Кількох большевиків впало на подвір'я.

— Стій! — і націлились крісами до Максима.

— Я-я сто-о-ю... — загикався повстанець.

Лице його викривилося страшним спазмом. Зі широко відчинених уст спливали соплі слини...

— Що ти тут робиш? — спитав його грізно командір.

— Мо-о-ги-и-лу-у ко-о-па-па-ю...

— Могилу?

— Та-ак...

— Навіщо?

— Для-я бурржууївв...

Вдоволено всміхнувся армієць.

— А ти хто?

— Я-я Йо-йо-ся...

— Йося?

— Е-гежж...

— Ти чув стріли?

— Чуув...

— Хто тут в млині?

— Бур-бур-жу-уї...

— Де вони?

— Я-я-я... — зацокався ще дужче Максим, шукаючи в голові викруту.

— Товаришу командірі! Товаришу командірі, мерщій сюди!

Командірі з армійцями кинувся до воріт.

На березі, над рікою, стояв гурток большевиків. Поміж ними лежав стрункий парень. Одежа його спливала водою. На боці вдоволено отрясався з води кінь...

Максим з лопатою в руці потинявся за командіром. Дивне прочуття непокоїло його...

Наблизився до громади — —

Перемочений парень саме піднімався — —

— Отаман! — скрикнув Максим, та зараз опанувався.

На щастя уся увага большевиків була звернена на бранця.

— Ти хто? — спитав парня командірі.

Отаман згiрдливо відвернувся.

— Хто ти, питаю?! — скрикнув удруге большевик.

Отаман мовчав.

Командірі вихопив ізза хояви чобота нагай і грізно наблизився до отамана. За ним, як тінь, станув Максим. Міцно стиснув у руках лопату — —

Зазирнув командірі у чорні, лискучі зіниці — —
І здивовано оглянув постать незнайомого — —

Мокра одежа поприлипала до стрункого тіла. Гнучкий стан різьблено заокруглився.

— Товариші! — захрипів утіхою командір. — То »девушка«!

Заіскрилися очі армійців. Брудні, похитливі погляди поприлипали до, наче обнаженого, тіла дівчини.

Опустив командір нагай. Сховав назад в холяву. І сунувся у вічі — —

— Не бійся любонько... — й простягнув до лиця дівчини шорстку долоню.

Попестити хотів бліді щоки...

— Геть! — відскочила отаман-дівчина. — Геть, а то... І лиснула кинджалом.

Подався взад командір. Стиснув п'ястуки.

— Кусати хочеш?! — заскреготів погрозою.

Та враз занісся сміхом.

— Ха-ха-ха! Дівчини злякався!

І нечаяним, хижим скоком метнувся на дівчину. Рукою схопив за стан — —

— Не страш, голубко, не страш... — і другою рукою намагався вихопити з руки дівчини ножаку.

Громада армійців з насолодою приглядалася дивовижньому змагання.

Максим знову міцно стиснув лопату й став її поволи підносити — —

Враз скрутилося вюнке тіло дівчини в обіймах командіра, зігнулося дугою — — Лиснув кинджал й командір, наче громом ражений, звалився на землю.

— У-у-у!! — заревіли большевики, й наче розюшені вовки, кинулися до дівчини.

Десятки рук схопили вюнке тіло — — Викрутили з поміж пальців ножаку — — І безмилостиво стали обдирати з одержі — —

— Давай її! Давай! — ревіли ті, що не встигли бути дотиснутися до жертви.

— Пропала!.. Пропала!.. — шепотів Максим.

Та очима шукав ще спасіння — — Вже заміряв кинутися з лопатою на розбішену юрбу, щоб й собі згинутися, та сила волі відкидала нерозумний намір.

— Згинеш, та її... її.. Вонаж дівчиною...

І спинив безрадний погляд на двоколці, на якій чорнів скоростріл — —

І мигнула думка — —

Скорою ходою пустився до повозки й націлив скоростріл на метушливу юрбу — —

— Хай згине, — завзявся — та не попаде їм живою!..

Враз на шляху заторохкотів мотор — — Ізза горбка викотився самохід — —

Повагом задержався побіля млина — —

З нутра видістався військовий старшина. За ним, як тінь, виповз скулений чоловік в чорному пальті.

— Що тут діється?! — гримнув старшина.

І перекичав могутнім басом рев юрби.

Спинилися простягнені, жадні руки армійців — —

— Де командір?

Ніхто не обзивався. Застигла банда в наглому, нечаянному переполосі.

— Чого мовчиш?! — скричав старшина до першого з краю армійця. — Відповідай!

— У-би-тий... — витряс зі себе армієць.

І розступилася громада.

На землі валявся стоптаний і понівечений труп командіра — —

— Тут битва була?

— Так, ми допали трьох повстанців...

— Де вони?

— Одного убили, один втік, а один тут...

— Де він?

— Ось тут. Держимо його...

Розступилися перед старшиною большевики.

І глянув — —

Одежа пошарпана на клапті... Де-не-де світилося біле тіло... Руки, схрещені на грудях, придержували опадаючу одержу... На нагому, білому рамені різко відбивалися криваві смужки...

— Хто ти? — спитав старшина.

Чорні, великі очі глянули глибиною погорди. Пишні, пурпурові уста згрядливо скривилися. Тільки груди хвилювались бурею недавньої боротьби.

— Товаришу командір, я її знаю! — звияжно заскреготіла чорна тінь.

— Хто вона, товаришу комісар?

І випростувалася скулена постать комісара. Руда борідка пишно затряслася.

— Це давня буржуйка... Донька поміщика... Тепер отаманша повстанців...

— Розстріляти! — коротко приказав старшина.

Арміїці кинулися до крісів.

— Товаришу командір, — нахилився до уха старшини комісар. — Це ватажок повстанців... Нам треба деяких вістей... Можнаб усе довідатися...

Замислився старшина.

— Дійсно! Візьмемо її зі собою! — й звернувся до большевиків: — Кінчати тут діло!

По хвилині заторохкотіло авто й вкрилося серпанком пустого пороку.

— До чорта!! — кляли большевики. — Такий кусень втратили..!

— Ги-ги-ги! — біснувато реготався Максим.

— Мовчи, дурню! — гримали на нього большевики.
Й грозили побиттям.

Змовчував, та лиш на хвилину.

Побідно вимахував лопатою.

— Кінчи копати могилу! — приказували, стягаючи
своїх убитих.

— Ги-ги-ги!! — співав Максим погибшим останню
пісню...

З гуркотом зачинилися двері в'язниці. Неприємний сморід вдарив у ніздря дівчини. Сморід, який родить неволя поміж своїми вогкими стінами.

Гордо випростувана досіль постать дівчини зламалася. Безкрайно втомлена упала на стирту вязенного гною.

Тіло наболіло від побоїв.

Омлівало...

В мізку клекотіло зневіря...

Тільки в душі палахкотів бунтарський вогонь.

— Не датися!

І стиснулися завзяттям багряні уста...

Крізь мале, закратоване віконце, що під мокрою стелею, пробивалися промені дня. Наче зза світу втискався широкий гул... За дверями в'язниці дудоніла одноманітна хода.

— Вартовий... — міркував мізок дівчини.

А члени тіла так розкішно почувалися. З насолодою витягалися на гною, наче на пуховій, білій постелі. Очі мимоволі заплющувалися — — В грудях стихав крик бунту — — Мізок, як бабуня, що казки шепоче до сну — —

— Та він, комісар, тут... — шепотіли вдоволено уста.

Щораз тихіше...

— — — — —
— — — — —

— Гей, чуєш?! Вставай!

Схопилася на рівні ноги:

— Чого тобі?!

Заросле, наче медвежа пика, обличча грізно стрельнуло очима.

— Мовчати! Виходи!

За дверима ждали ще три армійці. Цікаво глянули в лице дівчини.

— Хароша! — цмокнув слинявими губами найблизчий.

— Ти, Федя, не підкопирсуйся — воркнув волохатий большевик, — а то... Знаєш командіра? — й значучо моргнув високими бровами.

— Чорт!.. Герман!.. — промимрів ласий на дівчата Федя.

В' голосі його клекотіла расова ненависть...

— Ну, ступай! — скричав до дівчини.

Пройшли довгий коридор. Холодний, як зімова ніч...

— Сюди, сходами!

І станули перед дверима.

— »Ревком«... — встигла прочитати дівчина.

Та зараз пхнули її до середини.

Сірий дим верстами стелився. Тяжкими, душливими сувоями пхався до відчиненого вікна. Крізь них, як крізь осінню мряку, метушливо пропихалися червоногвардійці.

— Ну, чого стала?! Ступай! — гримнув на дівчину конвоєвий.

Скорою ходою пройшла велику кімнату. Очі при-
явних байдуже по ній сховались.

Знову двері.

— Сюди! — пхнув її вартовий.

За плечима, у великій кімнаті, гуділо, варилося. Наче у вулю, в якому матка погинула...

Низький бас витягав безсоромні, гидкі пісні... Що хвилини, як пекольний супровід, вибивалися пронизливі, дикі верески... Кипіло в них найнизчою жадобою, найбруднішою пристрастю...

Розглянулася дівчина — —

Вартові позістали за дверима...

Мала, сіра кімнатка... На стінах густо географічні карти... В куті залізна каса... Вояцька шинеля на довгому загнутому цвяхові... Великий стіл побіля вікна... Увесь закинений паперами...

Більш нічого й нікого...

Тихою, проворною ходою присунулася дівчина до стола — —

Глипнула оком — — Здрігнулася від несподіванки й припала до одної картини.

— Плян!.. Наступ!.. На Старокон...

Урвала. За протилежними дверми зазвеніли остроги. Різко, мірено — —

Зручно відскочила дівчина від стола. Зі жалем працювала з картиною.

Рипнули двері — —

Понурила голову й серпанком довгих вій прислонила вогонь зацікавлених зіниць.

— — — — —
Не піднімав голови. Нишпорив у паперах. Переставляв мапи. Що хвилини поправляв наносники.

— Ти »бандіт«? — кинув нечаяно.

Твердо загомоніло питання.

Спокійно вдивилася дівчина в русяву голову большевика.

— Повстанець.

Зморщилось чоло червоного старшини.

— Все одно. Ватажок?

— Отаман.

Здрігнувся діткнений гармонією її голосу.

Далекий спомин замиготів... Розяснилось невидимим
лучем лице...

— Teuffel! — заляв стиха.

Дівчина цікаво вглянула очі в його обличчя — —
І в ній зашепотіло...

— ...Давно... Давно...

Та большевик вже опанувався.

— Знаєш, що тебе жде?

— Знаю.

— Та, коли подаш мені правдиві відомости про
становища галицьких частин то...

Говорив ломаною й силуваною російщиною. Що
хвилини зацокувався, шукав відповідного висказу.

— ...то помилуємо... Воля й ласка Люду безкрая...

Засміялася. Коротко, вривчасто. Побідний гомін сміху
затулив уста червоному...

— Herr Baron...

Схопився, наче опарений. Наносники упали на стіл.
Непевною ходою наблизився до дівчини.

— Mein Gott! Sie?!

— Я, бароне Рудольфе.

— Fraülein Соня!.. Fraülein Соня!.. — й дрозжачими
пальцями придержував наносники.

І знову засміялася. Знанням, незабутнім сміхом. По-
тряслася в підвалинах душа німця — — Відтаяла
давнина у вояцькому серцю... І захотілося кинутись до
стіп цієї обідраної жертви...

Вже наблизився — —

За стіною, за дверима гуляла розпустний танок пісня —

— Як обдерта з одержі проститутка...

Очунявся... І пусто, банально:

— Як ви тут попали?..

Знову всміхнулася. Пишно лиснула мережкою білих зубів. Як молода львиця...

— Зовсім просто: Війна.

Очами став блукати по її постаті — — Спинився на нагому, подряпаному рамені. Глибоке співчуття, жаль розмячили тверді черти його обличчя.

— Соня... — почав, та враз затих.

За протилежними дверима дудніла хода.

Щораз ближче — —

— Я... вас... врятую... — прошепотів вривчасто й прискочив до стола.

Задріжали двері. Наче з одвірка вихоплювалися.

— Товаришу — заскрипів голос входячого. — Вже скінчив?

— Ще ні, товаришу комісарю. Ще ні... Знаєте, дуже важні вісти подала мені ця дівчина! Неоцінені! Мушу ще багато від неї скористати!

А Соня горіла.

На вид комісаря її обличчя викривилося, страшним, местним спазмом. Грудь затряслася борвієм. Малі п'ясточки, то затискалися, то, наче кігті вірла, готовилися схопити добычу.

— Ге-ге-ге! — наблизилося до неї вогняне обличчя.

— Змягчіла! Да, да, з нами не порадиш! Правда?

І гидка, козяча борода єврея присунулася глумливо до її лица.

Не стерпіла. Лискавкою грянула п'ястукком в малі, чорненькі очка.

Покотився комісар й заревів з нестерпного болю. Хижим, безтямним рухом вихопив з кишені бровнінг.

— Ти..! Ти..! — й потягнув язичок.

— Геть! — скрикнув барон Рудольф і підбив націлену руку комісаря. — Геть! Яким правом?!

Грянув стріл. Куля опинилася в стелі.

На гук вистрілу влетіли в кімнату большевики. В одній хвилині наповнили її.

— Що сталося?! Що?!

— Геть! Marsch! — кинувся до них німець.

В руках стиснув грубу трощу — —

— Abtreten!!

Поволи, крок за кроком подалася череда за двері. Комісар вже очунав. Хустиною задержував кров, що тиснулася з носа.

— Да, да, — звернувся до німця. — Твоя правда, товаришу. Цеб за скоро було... Пожди! — ненависно кинув Соні.

— Ви мені, комісарю, перебили працю! Я звернуся до »главковерха!« — дудонів німець п'ястуком до стола. — Сторожа! Гей, сторожа!

Зза відхилених дверей висунулася дика голова армійця.

— Ні! — й твердою ногою прискочив до дверей. — Люн-тсон! Товариш Люн-тсон!

З юрби виступила низька, та плечиста постать китаїця.

— До вязниці цього бранця! Сторожу поставити з твого відділу! Нікого до келії вязня не допускати! Чуєш? Нікого!

— Халясо, товаліш. Халясо... — притакував шепеляво китаєць.

— Сьтупай — добре-ласкаво звернувся до Соні.

Горда, негнута постать звернулася до дверей.

— До побачення мадам Соня Теодорівна... — заглумився комісар.

Здрігнувся німець:

— Ви її знаєте?

— Чи знаю?! Ха! ха! ха! Це моя давніша любка!

Дрожа огиди сіпнула шкірою німця. Блідо-синіми очима зміряв відражаючу постать семіта — —

І нагла веселість схопила його. Голосно, широко зареготався.

— Чудно! Ха-ха-ха!

— Правда, гарна? — тріумфував комісар.

— Вона, так, але ви при ній... Ха-ха-ха! — й вітверто розглядав його козячу подобу.

Аж захлиснувся комісар. Кров ударила йому до висків:

— Товаришу, ви забуваєтеся!.. — просичав грізно, ворожо.

— Ха-ха-ха! — не вгавав німець.

Закрутився семіт. Безрадно кивалась борідка.

— Я... Я... — й grimнув за собою дверима.

— Ха-ха-ха!! — гонило за ним, наче кнутом.

Спинився на коридорі й грізно-местно потряс п'ястком.

— — — — —
По виході зненавидженого комісара барон Рудольф стишився.

— Verfluchter єврей! — заляв німецько-російською мішаниною й нервозною ходою зміряв малу кімнатку.

Вюном гнулась в його руках груба троща...

— Nil.. Мушу з ним зробити лад! Як смів назвати її своєю..! Brr!!

І зрівноваженою ходою підійшов до вікна — —
Впялив зір в угол будинку — —

Там в'язниця...

— Соню... Соню... — зітхнув.

І понеслась душа в давнину. Не так стару, як далеку, далеку...

— Врятую її!

VI

Ніч...

Не — тиха, мрійлива... Не — заслухана в мельодійну колисанку спочинку, а рвійна, бурхлива, злочинна...

Десь дикі верески, звірячі вигуки...

Десь плач, короткий, вривчастий, як остання просьба... й божевільний регіт...

Десь зойк, останній, хрипливий, як акорд при смертної прелюдії... й іржання кровожадної насолоди морду...

Десь вискіт знасилуваної жінки, розпучливий, обдертий... і придушене сопіння вдоволеної похоти...

А понад усе, поміж усім широке голосіння салдатської, ручної гармонії... Звуки її, як голос старої, сточеної гидкою, венеричною слабістю вуличниці... Безсоромно роззявивши гнилого рота й підкасавши високо спідницю хрипливо виводить салдатську мелодію, вертячи для принади обнаженим задом...

.....
Вслухалась Соня у бесіду ночі... Як у казку... Страшно, морозну!.. Про розбійників...

І заскеміла дівоча душа. Рванулося серце безкрайним бажанням.

Захотілося..! Захотілося мати вогненну пугу й оці маси азіятицького Сходу прогнати з родимого краю..! Прогнати геть, в медвежу, російську колиску-гавру Москву й стати на сторожі рідних країн, та всякі

замисли заборчого наїздника повздержувати грімким ударом в малі, кєрєаві очіці..!

Враз різка, крісова сальва схопила дівчину з купи вязєнного гною на рівні ноги. Недалєке, присмертне харчіння зморозило кров...

— Боже!.. — вихопилося з дівочих уст. — Морді Морді!

І на сліпо кинулася п'ястуками до дверей. Задудоніли — — Глухо, могильно — —

І опала безсильно на долівку. Хоєа вартового не змінєлася — — Близька мовчанка сверлом хрустіла в ухах — —

Тільки далеко, за мурами вязниці гармонія...

— — — — —
Усмирила нерви. Наглий бунт непокірних суворо скартала:

— Цеж дійсність! Наша дійсність..!

І мислями перетрясла випадки дня — —

Як докір совісти, станув перед очима Соні плян большевицького наступу на галичан. Товсті, невмолимі, червоні чертки в напрямі Староконстантинова...

І вдається!

Нагально шулікою злетить на голови братів ізза Збруча... Вониж не сподіваються, що саме в цьому районі розгромлені большевики поставлять опір...

— Мушу! Мушу його дістати!

— Та як?

Самаж в тюрмі... Може завтра під суд та »пад стенку«... Та барон... Тільки він!.. Перетягнути його на українську службу й разом втікти...

— Так, він мені не опреться!..

...Давно — — Ще тоді не гуляв світовий гураган... Щойно хмари збиралися — —

...Безжурно стрибала по розпалених, соняшними проміннями, пісках Рівієри... Палкий вітер смалив її бойке тіло... Грався розкішними, чорними кучерями... Бездонний коханець, море, глибоко, безкрайно зітхаючи ніжно пестив її дрібні стопи... А громада молодих мушин нетерпляче, з напруженням ждала її приказів... І в менті сповняла її незаспокоєні ніяким божевіллям примхи...

...Раз розсердився дідух Вод... Запінився, котячи хмародерні філі... І гепав ними об тісні береги...

— Руді! — скликнула Соня до молодого поручника німецької армії. — Руді, я хочу бачити тебе в обняттях цих филь!

— Aber Fraülein...

— Що-о?! Барон Рудольф боїться..!

...Не скінчила, коли вже відважний поручник стрімголов кинувся в бурхливе море — —

...І бачила.

...Бачила боротьбу двох титанів — — Молодий старшина Армії Заліза й Стали не дав здуситись, змятись обіймам моря... Побідно розчавлював молодим, гранітним тілом гори филь...

...І, коли юрба очевидців ломала руки, кликала рятунку, Соня війнула білим платочком привіт — —

...Доглянув й з побідним окликом спрямувався до берега — —

...Вибігла назустріч:

— Руді! Мій одинокий Руді!

...Перед цілою товпою видців цілував її ноги...

— — — — —
Рипнули вязенні двері — —

Жовтаві проміні ліхтарні кинулися на липкі від гнилі стіни — —

— Fräulein...

— Це ви, бароне?

— Я приніс вам свою шинелю... Тут холодно...

— Спасибі... Дійсно змерзла... — й окуталася щільно.

Заіскрилося в сталевих зіницях німця милосердя
— — Довго, добряче вдивився в дорогі черти — —
Приступила до нього:

— Бароне... Руді... Знаєте, мені тут згадалося... Усе там на Рів'єрі... Я порівняла наше положення... Ваше там, а моє тут... І я тепер на таких бурливих, погубних філях... Та, чи в силі буду їм не датися змогти...

Оперла долоню об його рамя й пильно вдивлялася в зіниці — — Мякли, топилися — —

І поволи, ніжно взяв її долоню й притиснув з пошаною до губ:

— Ми ще не привіталися...

Всміхнувся. Без тіни огірчення, смутку.

— Я вас врятую.

Певно, без сумніву. Очі горіли силою.

— Добре, Руді, а ви?

— Що, я? — здивувався.

— Ви останете? Тут?!

— Очевидно. Тут мене треба. Працюю.

— Працюєш! Для кого? Для цієї банди каторжників! Для найбільшого бакцилю східної Європи, Росії?!

— Ні.

— Для когож?!

— Für Vaterland. Для Німеччини.

Просто, без пози.

Не зрозуміла Соня шляху політики. Двигнула плечима.

— Зближення Росії, якби вона не була, до Заходу, зближення територіяльне це великий атут для Німеччини в будучині — виводив німець.

— То не краще Україну двигнути?

— І ми передше так думали, та в українців за мале зрозуміння самодержавности.

— Виробиться...

— Так, колись — Та час не жде. Ви вже дали нам докази, що з вами годі.

— Галичане... — гордо прошепотіла Соня.

— Ja wohl, та щож з цього, їх горстка.

— А чейже розбили большевиків!

— Мильно. Большевиків не розбили. Противно примусили їх взятися до організації. Пождіть ще трохи...

Соні згадався плян офензиві...

І постановила за всяку ціну дістати його.

Тимчасом старалася як найбільше розвідатися від большевицького старшини.

— Галицька армія наближається до Київа...

— І там стане. Там її кінець. Вона має хоробрих боевиків, та короткозорих полководців. Не розумію їх. На Київ йти! З горсткою! З обезсиленим вояком кидатися в рамена смерті! Нога ціла не вийде! Хіба...

— Що?

— Хіба антанта... Знаєте, невдовзі появиться новий ворог большевиків. Царський генерал Денікін. В ньому може бути ваш рятунок... Та Франція, Англія... — й глумливо видув губи. — Вони не мають найменчих понять про тутешні відносини. Ця їхня цілковита ігноранція згубить вас і Денікіна. Невдовзі Росія подасть сусідську руку Німеччині...

— А Польща? — перебила йому Соня.

— Polen? — й всміхнувся. — Там також забавка у вояка, в уряд... Вона що найбільше опізнить наші пляни.

Нахмурилася Соня. Знала, що слова німця не на

вітер сказані. І якась знеохота до нього відсунула її на бік. Витягнула нетерпляче свою долоню з його рук.

Враз грімка сальва зірвалася на коридорах в'язниці. За нею друга, третя...

І короткі, прашальні оклики життя...

Дріжачим тілом припала Соня до німця:

— Що це?!

— Розстрілюють. Тепер урядуює черезчайка...

І оплела його шию:

— Руді, рятуймося! Втікаймо!

— Gut, Fräulein. Завтра в ночі... Тільки виправлю з міста цього комісаря...

— Гершка Юффе!? Ні, він з нами мусить! Я його... Слухай, Руді! Він вимордував цілу мою родину! А мене... Мене хотів зробити своєю наложницею! Я присягла йому мєсть! Вже стільки літ гоню за ним, наче гінча собака винюхую його сліди, а тепер знову малаб його втратити! Ні! Він з нами мусить!

Змінилася.

Очі загоріли безпам'ятною люттю. Уста скривилися кровожадним спазмом. Ціла постать, наче виросла, змогутніла. П'ястуки затиснулися до удару... Дівочі черти обличчя усунулися в тінь.

— Fräulein, погамуйтеся. Я з ним зроблю лад. Зітру з лица землі...

— Не смійте! — перебила йому грізно. — Не смійте! Він до мене належить! Тільки до мене! З моєї руки дістане заплату за злочини!

І знову поблідло лице під маскою жорстокости.

— Так! — хрипіла безтямно. — До могили родичів його приволочу й скараю!.. О-о!

І низка незбагнених мук промигтіла їй крізь мізок...

— Schön, mein Fräulein, я вам скажу, куди його вишлють...

Поволі вертала їй рівновага.

— Гаразд — заговорила понуро. — До завтра...

Мовчки притиснув білу долоню до губ.

— До побачення...

Наче мертвими очами гляділа, як запиралися за ним двері. Не прислухувалася їхньому скриплінню. Не вражали вже вигуки розстрілів... Опершись об стіну придавлювала в собі гул страшного спомину — —

Перед очима душі запалахкотів старинний двір — — Запручалася дика метушня — — Наче зпід землі застогнали жертви морду — — А на тлі жахливого чину звироднілих мас люду, виросла скервавлена, червона голова, зненавидженого комісаря...

І росла, могутніла — —

Жорстокі, малі очка — —

Щетиняста руда борода й слиняві, сопухливі губи пхалися в лице жертви — — Криві, як шпони яструба, пальці впилися в круглі, дівочі груди — —

Душно стало, тяжко — —

— Геть! Геть!!

— — — — —
Десь далеко дудоніли гармати...

А близько:

...Лунали дикі верески — — Широким гомоном насили роздавалися тріскотливі сальви — —

...А понад всім хихоталася ручна гармонія.

— — — — —
Безсило склонилося на гнійний тапчан. Щільно окуталася шинелею — — Очі втиснула під високий ковнір — — Уха затиснула п'ястуками — —

— Брр..! — трусилась низкою огиди.
 Та годі приплющити бистрих зіниць душі!
 Морозні картини мчали перед ними... Подихом минулого затроювали тишу...

.....
 Кипіла праця.

Робітники, як пчоли...

— Де батько?

Очиці секретаря пламенно вдивлялися в її постать.
 Чорні, малі зіниці... Костисті пальці перебирались дрібушечкою — —

— Де батько, питаю!? — й грізно протягла трощею повітря.

Наче збудився. Червона, як грянь, голова єврея запалахкотіла рвійним полум'ям.

— Їх високо-благородіє...

Не слухала. Очами знайшла вже родича. З усміхом пустуна на пишних губах припала до нього.

— Батеньку!

Невдоволено прийняв її поміщик:

— Чого ти тут, доню?

— Я, батечку, на коні гайсала!.. Вертаючи вступила!.. — звінко, побідно.

І приголубилася до батькової груди.

— Добре, добре... — подобрів поміщик. — Та більш цього не роби... Тут »сволоч«!

— Так, батеньку, »сволоч«! — очами вказала на скуленого секретаря.

Схопився. Причулося, що кликала його. Наче собака, приласився:

— Чим можу служити вашій милості?..

Здивування й безкрайна відраза виступили на лиці Соні.

— Геть! »Сволоч«!

Наче пугою сперезаний відбіг на сторону.

— Батечку, геть його!

— Добре, дитинко, тільки... Більш тут не приходи...

— рішуче.

З горбка пильно стежила фабричний завод. Ждала заспокоєння своєї примхи — —

— Брр..! Руда собака! І єврей! Ух, єврей!

В наївному дівочому мізкові гуготіли слова-науки учителя-попа:

— Христа розпняли!!

І ввижався плечистий панотець, як піднесеним у гору хрестом кидає клятву...

— — — — —

Вийшов. Скулений, пригнічений — — Не оглядався

— — Аж — —!

Мала, рабська постать почала простуватися — —

Росла, кріпшала — — І, з неімовірною ненавистю, погрозила у напрямі палати — — З горла хрипкою рвалися проклонні слова:

— ...Прийде пора!.. Пробудиться Росія!.. Двигнеться »сволоч«!.. Тоді... Пождіть!!

Закітлювало в душі дівчини. Океан гніву розбурхав кипіток почувань. Натиснула коня й громом злетіла на зненавидженого єврея.

Оторопів зі страху. Не в силі був навіть опустити піднесений в гору п'ястук.

— »Сволоч«! »Сволоч«! — греміла Соня й різким ударом трощі, накарбувала ненависну пику.

І завернула коня — — Аж на горбі оглянулася — —

П'ястук побитого ще сторчав понад його головою — —

І від тоді...

.

Глибше втиснулася Соня, під тягарем минулого, в купу гною — — Грудьми рванув хлипіт.

Один, короткий.

За цими дорогами, яких сторожив борвій, що в свої ненаситні рамена схопив цілу російську імперію — —

Та вони мусіли згинуті, так як зникає все те, чого ненажерливий час не стерпить.

Стихія має свої закони...

Та не мусіли вони згинуті з його руки! З руки самозванчого проводиря! З руки зненавидженого усіми клясами єврея!

Тільки вона врятувалася.

Соня.

Могутній комісар помилював її.

На ганьбу!

Впровадив до своєї принагідної спальні — — Зимними, спітнілими пальцями обдер з одержі — —

До придавлених безборонністю грудей приссався слизькими губами — — Вриваним від напору похоти голосом просив у жертви тепла — —

Мовчала — —

Очі широко відкрила, хоча обнажене тіло осліпляло їх проміннями безкрайного сорому — —

І розгнівався провідник-апостол «повставшого люду» — —

— Пожди-и!.. — хрипів ненависно. — Зараз!..

І скрутилося дівоче тіло — — Тріскотіли сугави у звязаних руках — —

— Зараз, голубко, — шипів як гадина, комісар.

— Зараз, пожди. Нетерпеливишся з бажання?.. Нічого, я зараз... А тямш? Тоді під фабричним заводом?.. Ха-ха-ха! Кров за кров! Моя з носа за твою... Ха-ха-ха!

А пута на руках попустили — —

А на столику побіч ліжка кинджал — —

Ховзке, жабяче тіло комісаря прилипло жадібно до дівочих принад, коли — —

Метким рухом штовхнула убійника своєї родини в горло. Заіржав, як верхівець принаглений до бігу острогами...

Вюнко виховзнулася зпід вонючого потом трупа — —

Надягнула його шинелю — —

Опісля ще вартовий...

По панських кімнатах гуляв «вольний» люд — —
Хлюстався в самогоні — —

Крізь побиті вікна під звізданий небосклін злітав гімн:

»Вставай, паднемайся..!«

Піднімався. На паних ногах... Опираючись об стіл пробував устоятися — — Дріжачою, безсилою рукою підносив повну чарку:

— Хай жие рівність!!

— Хай жие свобода!!

— Хай жие братерство!!

— Далой буржуазія!!!

І безтямно скочувався під стіл...

Там ждав уже його сусід — — Тупо приглядався блювинню й кидаючись цілим тілом від паницького гикання хрипів сороміцьку пісню.

— Товаришу — перебив йому співучасник. — Дай, почоломкаємось...

Зворушуюче обнялися — —

— Воля..! Свобода..! — слізю раділи.

Як дух перемайнула крізь кімнати Соня.

Не пізнали її.

Згорбилася, на очі насунула фуражку.

— Товаришу комісарю! — кликали за нею.

На дворі, хоча ніч щойно посередині стояла, яснів день...

Цукроварня горіла.

Високо, спокійно піднімалося полум'я — — Як велитенська свічка... Як вогонь на жертівнику перед вівтаром могутньої богині...

Імення її: Темрява... Вічна, недосягла, тупа! Як і мізок бідного, визискуваного люду...

.

І від тоді, ненаситною местницею, пробігала шляхи України. Від міста до міста, від села до села, від дому до дому. Скрізь полишала за собою довгі тіні вішельників.

На чолі повстанчої групи громила ватаги наїзників й її степове імення морозило кров у неприємельських жилах.

Не знала милосердя, не знала пощади. Перебрана за мушину, незнайома й таємнича, вірлом спадала там, де її найменше сподівалися.

І, одолівши ворога, карала їхнім звичаєм: Просту, сліпу чернь під стіну, на розстріл... А апостолів, кровожадних, чорних духів... Про це лиш шепотом осмілилися ходити чутки — —

Раз випадково довідалася, що штовхнений нею кинджалом комісар живе.

Від тоді ще більш розбісилася. Десятками миль гналася на саму сподіванку, що там знайде комісаря...

Нічого не жаліла. І нікого. Ні себе, ні співтоваришів, одною тільки думкою занята:

— Дістати ката родини в свої руки!

І почалася заїла гонитва. Слідом, як хорт, топтала

по пятах єврея, всяким робом намагаючися дістати його, зловити.

Та годі. Якесь невідкрите фатум хоронило його перед нею. Щасливо оминав її засідок.

Недавно вже підтягала під носом побідньої...

Через своїх шпигунів розвідалася про приготований большевиками напад на залізничу стацію, яка дісталася саме в галицькі руки — —

А повстанчий загін саме тоді розбився...

І, без хвилини вагання, удалася до галицьких передових станиць — —

Та надармо!

Хитрий єврей знову виховзнувся.

А тепер... Тепер вона в його кігтях...

— Ух!

І кинулася до малого, закратованого віконця. І потрясала цілою силою кратами — —

Не ворухнулися.

Ще раз рванула — —!

Надаремно.

А ніч над містом стихлилася. Затихла храплива гармонія. Втомилися розбішені темні пристрасти. Твердо здавили опухлі повіки...

Тільки гарматне дудніння не втихло. Гомонно, широко розпливалося у літній ночі.

— Не сплять галичане... — прошепотіла надслухуючи Соня.

І замайоріли сталльні ряди...

Хоч рідкі, убогі — —

Хоча обдерті, голодні — —

Всежтаки, як криця...

— А той, німець, казав, що надармо!.. Ха-ха-ха! Знать не бачив >!х<!

— Пожди! — й вогні глузу засяли в зіницях.

Не бачив »Іх«.

А Соня?

І роздерлися вязенні мури — —

...Місяць блески кидав і цікаво зазирає під глибокий шелом — — Різкий профіль обличчя воїна пишно кроївся на тлі літньої ночі... Черти лиця кам'яніли у розкішній увазі... Важке накриття дещо пригнуло гордовиту голову галицького Сина...

— Ні, не бачив »Іх« Руді... — захоплено шепотіла дівчина.

...Гадюкою чорнів залізничний насип — — Вогнем блював з нього броневи́к — — Та галицькі вояки, як льви байдужі на смерть, перлись вперед — — Могутнім розмахом провадила їх струнка постать молодого старшини — —

На насипі смерть шкірила зуби — —

— Ні! — пестила Соня якими зіницями зяву. — Не бачив »його« барон..!

Враз ненадійний жаль стиснув дівоче серце. Жаль за тим, що вже минуло, пропало; що не має надії повороту...

— Я »його« вже більш не стріну... Не побачу...

І прийшла!

Туга...

Крізь мури вязниці протиснулася й загостила в дівочу душу...

І збудила її.

Прогнала холод мести й широко, гомонно розгосподарювалася — —

.....
Крізь мале, закратоване віконце несміливо скрадалися перші вістуні світанку — —

Гармати не стихали — —

VII

Максим, коли вздрів, що большевики вибираються кидати млин, занісся ревним плачем.

— Ги-ги-ги!! Ги-и-и!!

Припав до стремен ново-вибраного командіра й став слинявити поцілуями його обуву.

— Чого тобі? — здивувався большевик й з омерзінням відштовхнув від себе ідіоту.

— Я... Ги-и!.. Я... з ва-а-ми-и!.. Би-и-ти бур-бур-жжу-ївв!..

— Ха ха-ха! — зайшлись сміхом кіннотчики. — А якжеж ти будеж їх бити?

— Бу-ду-у рі-рі-за-а-тии... Ги-ги-ги!

І знову схопив за стремена командіра.

— Геть! — обурився цей і стягнув Максима по руках нагайкою. — Геть!

І знову залящів ремінь.

Сціпеніло на мент обличча Максима. Ненависна лискавка освітила покривлені черти. Та зараз опанувався. Не зважаючи на побої, ще близьче притулився до ноги большевика.

— Геть, кажу, а то... — й зіпняв коня на задні ноги.

Повисли копита над головою Максима.

— Геть, бо стратую! — грозив командір.

Відскочив Максим, та тільки на те, щоб присікатись до повозки.

— Не-е ки-дай-дай-те то-ва-ри-ри-ші! Ги-ги-ги!

А то останнє таке довге, пронизливе, жалісне.

— Товаришу командірі, возьмім його... — обстав за Максимом один з кіннотчиків.

— Возьмім — підхопили другі. — Буде в таборі забава!..

— Так... — роздумував командірі. — Харашо. Йося, вмєш їздити на коні?!

Слинявий Йося миттю припав до вільного коня. Наче репях приріс до нього. Це був верхівець Соні...

— Харашо! Маладец! — хвалили большевики, та не взріли в очах Максима вогню безконечної втіхи.

В мізку повстанця кипів сміливий замисл: При помочі оцих большевиків дістатись в їхній табор, а там чейже повезли отамана...

— Ги-ги-ги!! — зайшовся побідною низкою реготу.

— — — — —

Пристанули на закруті шляху, що звертав у село. Стройне в сади українське село.

Бистро вдивився командірі у порозкидані хатки — — Розглянувся по поли — —

Нігде ні людини.

— До чорта! — заляв. — Вже доглянули нас!

А сонце наближалось до заходу. Легесенький вітрець по цілоденній спеці холодив спітнілі виски.

— На стежу! — приказав командірі трьом найблизчим большевикам.

Хвилину отягалися, опісля поволи, несміливо пустилися дальше шляхом. Коли вже відіхали від ватаги, обіззався один з них:

— Товариші, а як там повстанці?..

З божевільним острахом переглянулися. Мимохіть руки стягнули важки.

Коні станули.

Очунялися большевики. Знову натиснули коней.

— Нам не треба візджати в село... От, слухайте мене... — обрався старшиною один з них.

— Харашо, та ти...

— Мовчи, дураку, не вжеж мені моя шкура що?

Підїхали ближче — — Нігде ніякого життя — —

— Товариші, — обізвався шепотом псевдо-старшина.

— Бачите цю велику хату на майдані?

— Егеж, то певно коршма...

— Як в селі повстанці, то там... — виводив самозванець.

— Точно — годилися з ним.

— Так ми в то вікно... — націлив кріса.

— Харашо!! — одушевлялися його проворністю большевики й собі націлилися.

А в вікні, як в зеркалі, гралися останні промені заходячого сонця — —

І грянули вистріли, як один.

Розприслося плесо шиби — — Потрійною луною відгукнулися вистріли — —

Та з хати ніхто не відповідав. Двері не ворухнулися.

— Ще раз!

І знову тільки гомін — —

— Безпечно! — зраділи большевики й біснуватим летом вскочили в село.

Скрізь тишина, мовчанка — —

Та бистре око стежників доглянуло в неодному вікні селянської хатини перестрашене обличча...

Прискочили до одного:

— Хазяїн! Хазяїн!

Ніхто не виходив.

— Хазяїн, сюда!

І дзенькнула болісно закопчена шибка й грізно впхався кріс в малу кімнатку. Наче в одвіт рипнули двері й храпливе, непривітливе:

— Чого там?!

— Виходь близче!

Двері ширше відчинилися й на подвірє вийшла стара, скупена постать.

— Чого вам? — а двері притьмом зачинилися.

— Були тут »петлюрофци«!?

— Ні...

— Харашо, а де тут коршма?

І піднялася втішно стареча рука. Поморщена, рапава...

— Ось там...

— Харашо, старик! А самогон там є?

— Для вас буде... — промимрів дід і згїрдливо обернувся до них спиною.

А стежа вже мчала з поворотом.

— Клятущі! — хрипіло за ними дідове прокляття.

І скорою ходою вернувся в хату.

— Панасе! — звернувся до підростка. — Мерщій!.. До отамана!.. Знаєш?..

По хвилині, крадькома поза сади спішилася постать хлопця.

Сонце кидало землі останній привіт.

На добраніч...

А до широких дверей коршми добивалися червоні гості:

— Отпірай!!

Відчинилися двері й засяло в них втішено-привітливє обличча коршмаря.

— Витайте!.. Витайте!..

Ламався в поклонах, широко розтвирив руки, наче:

— Прошу, входіть...

А голос дріжав мистецько скритою трівогою.

— Водки! Давай водки! — grimнув командір широко розпираючися за довгим столом.

— Зараз, зараз — спішився жид. — Для товаришів усе є...

Дійсно по хвилині втащив до кімнати ведро горілки.

— Харашо, Юдко! Харашо!

— Я... Я, Сруль... — й блідо всміхнувся.

— Ну, наливай!

Полилася горілка — — Чарка за чаркою — — Запалилися очайдушні мозки.

Сруль обережно виховзнувся до сусідньої кімнати.

— Йося! Гей, Йося! — зверещав командір.

Велике обличча большевика розпливалося добротою.

— Йося, гуляй!

— Хи-хи-хи!! — підхопили товариші. — Гуляй, гуляй!!

І висунувся з кутка Максим. Брудним рукавом обтер невтомно слиняві губи.

— До-о-о-брее... Ги-ги-ги!.. Та й мені чарку...

— На тобі! Бери!! — простягнулися до нього повні чарки.

— Пий!!

Жадібними губами приссався Максим до чарки командіра. В ній найменше було...

— Тепер гуляй!

Ще раз обтер гидкі, відражаючі губи — — Безтямно повів очами довкола кімнати — — І, спершу поволи, та опісля щораз скорше, почав божевільні скоки.

— Гиц-га! Гиц-га! — дико вигукував, пристукуючи зап'ятком в такт.

— Ото, молодець!! Єй Богу!! Нумо, Йося! Скорше!

А виски танкуючого покрив рясний піт. На губах повисла піна. Очі станули стовпом.

— Гиц-га! Гиц-га!

Закрутився млинком на п'яті — — Наче на оси. І, як громом поражений, гепнувся об долівку. Скрутився у нерухомий клубок, як собачка біля печі... тихо, жалісливо заскомлів:

— Гі-гі-гі...

— Славно, Йося!! Славно!! — ревіли большевики.

— Во-о-дки... — прохав нещасний.

— На тобі! На!

Розвинувся клубок. Простягнулася рука. Дрожала — —

— Товариші! — зверещав нараз з розпукою один большевик. — Вже горілки нема!

І в доказ правди перевернув ведро.

— А-а-а!.. — охнула банда.

— Юдо?! Де ти, лотре!? — гукнув командір.

Стрілою вбіг коршмар.

— Ясні панове... — й оторопів під вагітливими поглядами большевиків.

— Що?! Що ти сказав?! — схопився командір і поклав свою тверду руку на плече жида.

— Я... я... товариші... — й намагався жартібливо усміхнутись.

Та не вдалося. Рука командіра давила до долу — — Очі п'яниці жорстоко блестіли — — За поясом сторчав кинджал — —

Коршмар бачив себе вже зарізаним, мертвим — —

— Ай вай!.. — зойкнув жалісливо.

Наче гасло кинув.

За дверми, в сусідній кімнаті, рванувся болісний одчайний вереск.

— Тате!! Тате!! — зарипіли діточі голоси.

— О, Срулю, гевалт! — пронизив уші вискливий, жіночий голос.

І влетіла. Розхрістана, з п'ястуками при висках.

— Добродії, спасителі! Сруль нічого не винен! Він добрий чоловік! Він товариш! Комуніст! Хтож як не він недавно видав у справедливі руки комісаря, великого драба, отамана »бандитів«!

За нею з криком, як воронята, повбігали діти. Почіпалися ніг Сруля.

— Геть! Геть! — заревів п'яний командір і розмахнувся нагаєм.

Та не обчислив сил. Втратив рівновагу й повалився на стіл. Покотилося з бренькотом на землю потручене ведро. Жалісливо заговорило до душ п'яниць — —

Витріщив на нього командір очі — — Тупі, безтямні — —

— Єврею, водки! — гукнув нараз й гепнув п'ястуком в стіл.

Забув про образу большевицького маєстату...

— Водки!! — заревіли за ним товариші.

— І дівчини! — вихопилось одному.

— Да, да!! Дівушкі!!

А жид тасив уже повне ведро. Жінка його втікала з дітьми назад у свою кімнату.

Стій! — гукнув на неї командір. — От і молодиця!

— Гей га!

Побілів жид — — Скулилася жидівка — —

Срулю... — ледви чутно промимріла.

А жадні руки большевиків уже пнялись до неї — —

Враз в мізку жида зродилася спасенна думка. Швидко пропхався до командіра:

— Товаришу, лиши її... Що вам з неї? Стара..

— Врьош, парху! — перебив йому командір і жадібними очима розглядав круглу постать жидівки.

— Ні... — не подавався коршмар й певно всміхався — Я знаю... Та я вам покажу, де гарні дівчата... Дівчата! А не така стара баба! — й огидливо скрививши губи, двигнув раменем.

Зацікавився командір. Відірвав зір від жінки Сруля.

— Дівчата, кажеш? Де вони?! Давай!

Всміхнувся жид. Приманчиво, обіцяючи:

— Зараз, зараз. Треба припровадити. Тут зараз близько. От двох, трьох товаришів... Цімес! Ах!

Притиснув до губ пальці й цмокнув у них з насолодою.

— Міша! — крикнув командір до плечистого большевика. — Добери собі з двох товаришів і гайда! Ти до того знатель!.. — й значучо моргнув бровою.

— Хи-хи-хи! — загудів Міша й піднявся з лави.
-- Провадь єврею!

— Ну-у, навіщо, я маю провадити? — відпирався Сруль. — Я покажу...

.
А на дворі давно царювала ніч. Небосклін як пшеничний лан, що полукипками вкритий... Так густо, злотисто сяли зорі. А місяць, як господар, що взявшись за боки добряче-втішено всміхається до праці...

.
Максим обережно, незначно висунувся з коршми. Постаті напасників уже манджали майданом. Коршмар, як Мефісто, провадив — —

— Ух! — зітхнув грізно повстанець й розігнався, щоб перетяти напасникам дорогу.

В руках зачорнів револьвер — —

— Вбити єврея!.. — клекотіла думка. — То большевики вернуть з нічим!..

І спокійно, певно прицілився — —

Враз нові мисли, як розбурхана кров, вдарили об мізок:

— А що буде, як не поцілить?.. Як його відкриють і зловлять?.. Чейже на вистріл вибіжить з коршми решта розбишак?.. Щож тоді з отаманом буде?! З паннунцею?! Хто її врятує?!

А кроки напасників наближалися, дудоніли — — Виринули чотири тіни — — Три, як свічки, прості, а четверта скулена, пригнута — —

— Хто врятує паннунцю?! — нестерпимо репетувало в черепі старого повстанця.

І поволи опала рука — —

Тіни без перешкоди поманджали дальше — —

З коршми долітали дикі верески — —

А ніч над селом, як пістунка... Із поля линуло запахом допілої ниви... Десь цвіркун мелянхолійно тужив...

Враз присмертний оклик пронизив ухо літньої ночі! Довгий, болісний, останній...

Здрігнувся Максим. Ціпко затиснув п'ястуки — —

Затих цвіркун — —

Тільки в коршмі не вгавали верески...

Опісля безборонний хлипіт — — Дівочий шльох — —

Вривчастий, придушений — —

І грімке: Малчать!!

— Боже..! Боже... — кликав помсти старий повстанець.

Крізь майдан, як темний дух України, промчав Сруль. Звінко гомонів зубами...

— Ай вай!.. Ай вай!.. — безнастанно шепотів.

Як опир запався в дверях коршми.

Надійшли й напасники — — Вдоволеною, побідною ходою — — У кожного в раменах дівчина...

— Мовчи! А то..! — грозив одній притяменній дівчині Міша.

І великою, сплямленою новим злочином долонею приткав бунтівничі уста. Бранка пручалася, як риба в неводі. Біла п'ястуками в груди напасника.

— Горяча ти... — дишів большевик. — Бий! Бий! Та опісля...

І звірячим реготом розчімхнув сон української ночі...

Застиг з одчаю Максим. Болісний погляд невискажаної безсильності впилив в товсто-банну церкву — — Навколо неї гралися птиці ночі... Чорні, таємні... Від часу до часу їдко перекликувалися...

— — — — —
Сова зақвиліла.

Різно, ворожо...

Деє із села друга відповіла — —

Насторошив Максим уха. Підозріння затліло в його мізку. Він добре знав голоси птиць. Умів їх вдало наслідувати. А це қвиління...

Знову. Та вже блище... Крикливо, побідно...

— Повстанці! — гепнуло в мізкові Максима.

Та в цій самій хвилині заревло на порозі коршми:

— Йося! Гей, Йося!

Скулився Максим.

— Йти, чи не йти... — вагався.

А нақликування сов устало. Зі села йшов дивний шум — —

— Піду! — рішився повстанець. — Забавлю їх!

І вмить відмінив свою постать.

— Де ти, ідіото! — обурювався п'яний большевик.

— І-і-ду...

— Ходи, а то жалувати будеш!

Большевики забавлялися. На вид трьох красавиць

до вершини заграла в них кров. Кожний намагався перший дістати дівчину. Збиралося на бійку.

— Стійте! — гукнув командір. — Будемо тягнути жереб!

— Дійсно! — повздержалися большевики. — Жереби!! Жереби!!

В шапку велетня Міши накидали свої річі.

— Хто тягнутиме?!

— Самі дівчата! Хай вибирають собі першого коханця!

Та злякані, приголомшені бранки не виказували найменшої до цього охоти. Розширеними зіницями шукали виходу. Як пташата, що попадуться в сильце..

— Йося хай тягне! — піддав нову думку Міша.

— Харашо! Йося!

— Де Йося?! От сволоч!!

— Я зараз його!.. — метнувся большевик на двір.

— Маєш з цієї шапки витягнути три якінебудь речі. Розумієш? — толкував Йосі командір.

— Ги-ги-ги!.. Та-ак..

— То тягни!

— А-а на-а-ві-і-що-о..?

Знестерпеливилися большевики.

— Тягни!! — заревіли.

— Я-я-я.. А-а-а на-а-ві-і-що?..

Максимові ходило о це, щоб як найбільше скористати на часі.

— Тягни, кажу! — гукнув вже сердито Міша й стусонув Йосю в спину.

— Ги-ги-ги!.. — зайшовся плачем Йося й схопився за спину. — Ги-ги-ги!

— Чого чіпаєшся його!? — обстав за калікою старшина. — То й так не прискорить справи!

І звернувся до Йосі:

— Тихо! Не дрися так! Я тобі скажу...

— Витайте! — враз перебив йому мову узброєний воїн, що саме станув у дверях.

Максим відступив від стола й уставився так, щоб загородити большевикам дорогу до зброї, яка стояла в кутку кімнати.

Мертвецька тишина залягла в коршмі. Роти червоних наїздників широко пороззявлялися. Очі станули стовпом.

— Не сподівалися? — закип собі гість. — Ну, нічого. Не спиняйтеся в забаві.

Голос його сичав, як у гадюки, що наміряється до скоку...

Максим, не зводячи очей з командіра, сягнув у кишеню по револьвер — —

— Ти, там! — гримнув на нього гість і люто лиснув зіницями. — Руки до гори!

Чорне дуло націлилося в груди Максима — —

Слухняно підніс Максим руки, та рівночасно випростувався на весь ріст. Зник недавній Йося. Обличча ідіоти заблисло висказом інтелігенції.

— Це я, отамане...

— Максим! — зрадів гість й опустив зброю. — Щож ви, небоги? — звернувся знову до большевиків.

Ці, як закляті. Не тільки горілка, але й неімовірний страх прикував їх до місця. Великими очами приглядались переміні Йосі.

В кутку кімнати захлипали дівчата — — Як діти, що проснулися зі жахливого сну...

— Хлопці! — гукнув отаман. — До діла! — й відступив від дверей.

В коршму вбігло кількох повстанців. Вмить окружили п'яну товпу.

— Гайда! Виходіть!

Большевики слухняно, як вівці, вийшли з кімнати.

— Гаразд! — сказав вдоволено отаман і звернувся до Максима. — Ти звідкіля тут, між ними?

Старий повстанець коротко розказав події...

— То Сокіл в їхніх руках! — зажурився отаман й рівною ходою зміряв кімнату.

— Думаю, — продовжував Максим, — що допоможеш мені його освободити...

— На жаль не можу... Інші справи маю... Важніші... Приказ від галицької команди... Та й на щож здалася моя поміч? Як Сокіл собі сам не допоміг, то вже по ньому. З такими червоні не бавляться...

— Я не вирікаюся надії — вперто стояв при своєму Максим. — Ти, як думаєш...

В його бесіді гомонів жаль.

Обрушився отаман:

— Друже, чому ти такий?! Длячого не хочеш зрозуміти ваги теперішньої хвилини?! Чому затулюєш уха, примикаєш очі?! Невжеж не чуєш зову землі?! Невжеж не бачиш, що діється по всій Україні?! Невжеж не здаєш собі справи, що одно тільки нам осталося?! Один клич: Ми, або наїзтники! По жорстокій боротьбі, по кривдах, по насилі, по неправді одно позістає: Смерть! Або нам, або їм! Український народ вже не засяде згідливо при одному столі з Москвою! Чи вона буде червона, чи назад примаїться білими лентами! Доля рішається..! Або засядемо при столі вольних народів, або... Та цього нам лучше не діждати!

— Не діждати!.. — наче гомін закликав Максим. — Та не нам, а клятим ворогам!

— Браття галичане — розгорячкувався отаман, — нестримним наступом громлять червоні банди. Полки батька Петлюри не остають позаду галицьких бригад. Рамя при рамені розчавлюють ворога. Та й ми, вольні, повстанчі групи, маємо своє завдання. Нам, завзятою шулікою, кружляти навколо большевицьких бригад, день і ніч нападувати їх й утруднювати всякий довіз, так поживи, як і збруї!.. Це важка задача. Невпинно треба нам сидіти на коні, невинно держати палець на язичку кріса... Що хвилини треба нам змінити місце діяльності й громом злітати там, де нас найменше сподівається ворог. Бачиш, друже, чому я відмовився допомогти тобі. Відмовився допомогти вирвати з большевицьких рук діяльного отамана повстанчого руху. Вибач мені...

— Твоя правда, отамане Богданов — твердо простягнув долоню Максим. — Сокіл ніколиб нам не простив, що ми для одиниці відбігли й залишили, хочби на хвилину, велику Ціль..! А я вже й сам роздумався. Легче буде мені самому освободити в'язня. Легче самому вдертися в гніздо червоних катів...

— Хай тобі Бог правди допоможе! — стиснув його правицю отаман Богданов. — До побачення.

— До побачення.

— — — — —
Темні сутінки розпорошувалися по закутках. На східньому обрії залестився серп світанку. Будилося сонце зі спочинку — — Поволи, ліниво розплющувало повіки — — І стрибнули зпід них перші, сяйливі промені. Весело, ніжно спестили теплим дотиком українські степи-ниви.

Роса, як пригорщі жемчугів, заіскрилася на обличчю природи.

Проснувся жайворонок і стрілою взлетів під голубий, як очі красуні, небосклін.

І привітала веселим рокотом чуттєва мельодія новий день...

.....

А в селі гуло:

— Суд! Суд!

Хто живий мчав на майдан. А в грудях дзвоном рокотіло:

— Кара! Кара!

— За те, що батька вбили! І матір прокололи! А дітей, їхніх доньок на наругу поволікли!

— Помсти!!

І на силу тиснулися до бранців.

— Сюди їх! Сюди! До води з ними! Як скажених собак!

— Геть! Відступіться! — вговорювала людей сторожа повстанців.

— Що?! Ви їх бороните?! Такі ви!! Пождіть! — й піднімалися п'ястуки.

— Геть! Геть, а то..! — гороїжилися вартові й наставили штики.

Затихла товпа селян. Подалася. І, як хмара тучі, загуготіла. Грізно, потужно... Засвітили в зіницях лискавки сліпої, безтямної ненависти — — Зближався, йшов гнів — —

Гнів Народу.

Люду, стоптаного й збезчещеного червоним катом...

— У-у-у!!!

Враз з коршми вийшов отаман. Відразу збагнув ситуацію. І забіг дорого розюшеній товпі.

— Люде! Браття! Схаменіться!

— У-у-у!!! — не спинявся борвій.

Грізно сунув уперед — —

Насупив отаман брови. Поклав твердо правицю на рукояти шаблюки.

— Стій!! — грімко, нестерпимо, як бог.

— Ні кроку!!

Захиталася юрба — — Великі, кровожадні очиці впилила в зіниці старшини — — І усюди їх знайшла. Сталевими, рішучими.

Занепокоїлися очиці тучі — — Забігали крадькома по боках — — Та й там залізний приказ.

І зняковіли — — Втулилися повіками немочі — — Закамяніла товпа на місці.

— Гаразд! — приняв послух отаман. — Тепер скажіть, чого собі бажаєте?!

Мовчали селяне. Неспокійно переглядалися поміж собою — — І, наче на приказ, або змову:

— Кари!!

— Помсти!!

— За нашу кров!!

І всміхнувся отаман. Добряче, милосерно... Пронизливим поглядом перейшовся по обличчах селян.

— Ні! — ніжно відозвався. — Ви за чисті, щоб свої долоні каляли цею падлиною! Та не бійтеся! Справедливість буде заспокоєна!

Стишився майдан — — Заперлися віддихи в численних грудях — —

— Поручнику! — закликав отаман Богданов і вказав рукою на большевицьких бранців, — з оцього стада скажених собак вибрати катюгу!

— Гаразд, батьку!

І станув поручник перед товпою бранців:

— Ви засуджені на смерть! — дзвінким голосом грянув присуд.

Залементували большевики. Склонилися на коліна:

— Помилуйте..!

— Мовчати! — гримнув поручник. — А цей з вас, котрий виконає засуд на своїх товаришах, буде помилюваний! Отже хто...

Ще не скінчив, як кожний большевик на весь голос зарепетував.

— Я! Я!

— Ні, я!

— Добродію, я! Тільки я!

— Мене! Мене!

— Я в цьому ділі знатель! Мистець! — вигукував потужним басом Міша. — Геть! На бік! Тільки я!

І пропхався дужими раменами вперед. Десятки рук спиняли його.

— Пустіть! — гудів. — Каторжні! Я вас виражу!

І здригнувся із омерзіння поручник.

— Геть! — скричав до катюги. — Геть! Не ти, а цей! — і вказав на малого, скуленого чоловіка, що завидним поглядом міряв постать великана Міши.

Оторопів Міша. Не сподівався такого вибору. Широко роззявив рот —

— Га-га-а!!

І завив. Довгим, жалісним ревом. Великими п'ястуками, як довбнею, грянув об свій лоб.

— Га-га-а!!

Так заводить хижа звірюка, коли провалиться у вовчу яму...

А отаман не спускав погляду з облич селян. Цікавий був... І тихо, докірливо шепнув:

— Бачите?..

Зніжковіли мужики. Опустили очі долі.

— Хлопці! — гукнув отаман на своїх повстанців.
— А не забудьте за коршмаря!

— Ні, батьку! — скрипуче-ненависно успокоїли його.

.
Сонце стануло на обрію й гордо випростувалось на
весь ріст — —

І розсіяло усміхом рясні промені — —
Щедро, багато, як сівач зерном.

VIII

— Так, товаришу комісарю, вас там конче треба. Наша армія готується до великого чину... Її треба відповідно до цього духово настроїти...

— Коли я вже тут сильно зайнятий працею! Якже мені почате діло кидати! — гороїжився Юффе.

Око німця злобно заіскрилося.

— Так, ми високо оцінюємо вашу працю.. Тому командарм саме вас висилає на таке визначне становище. Я звернув йому увагу на вашу проворність, ну, й на неабияке опанування теоретики комунізму...

В бесіді німця аж клекотіло від глуму. Уста іронічно ламалися...

— Так це вам завдячую свою місію! — схопився комісар з крісла. — Ага! Тепер мені ясно! Ха-ха-ха! Ні, товаришу, не все вам легко піде! Я постараюся, щоб, коли поверну, застати ще чорнооку соколицю в безпечному гнізді!

Здивування, мистецько відігране, підняло й німця з місця.

— Herr Gott! Про що ви?! — й поправив наносники.

Комісар уважливо вдивився у молодого старшину.

І завагався — —

— Нічого... Нічого... — скоро заспокоїв німця. — Ну, пращайте. Пора мені! — й пильно стежив вираз лица противника.

— До побачення — склонився цей. — Я до вас завітаю за два дні...

— Пічнемо наступ?

— Я, спробуємося з галичанами.

Заперлися двері за рудим комісарем. Хвилину вдивлявся в них німець, наче сподівався повороту...

А під вікном заторохкотів самохід.

І розяснилося обличчя ясным покровом вдоволення. Різкою ходою підійшов німецький старшина до вікна.

Саме у самохід влазив комісар — — По хвилині воркнув мотор, раз, другий і плавно покотився шляхом.

— До побачення — кпив півголосом німець.

І твердо, побідно затер долоні.

Засів при столі й взявся до праці — —

— Deutschland, Deutschland über alles..! — засвистав під носом.

— — — — —
— — — — —

— Я вас, Соню, велів тут привести, щоб не скучали самі в непривітливій вязниці...

— Спасибі, дійсно скучала.

— І новину вам скажу... Добру новину...

Споважніло усміхнене личко дівчини...

— Ви вольні...

— Вільна! — зраділа. — То чого тут сторчимо! Втікаймо, Руді!

Небрехане здивування натягнуло черти лица німця.

— Куди?..

— До своїх! До галичан! Чуеш, як гармати вже близько дудонять?!

І заперечив головою:

— Ні, Соню. Я тут мушу остати.

Скамяніла.

— За сорок годин пічну здійснити свою працю... — продовжав. — За стільки годин щастя відвернеться від галичан...

Певно, без сумніву виходила бесіда з його уст. Ясні брови злучилися вдумчиво. Наче бачили вже картини розгрому галицьких частин...

— Бароне... — прошепотіла Соня й наблизилася до нього. — Бароне! — піднімала голос. — Невжеж і ти станеш катом мого народу?!

Милосерно, м'яко спестив її своїми зіницями:

— Я лиш мала причина до великих замислів Німеччини...

І зрозуміла.

Цей безкрайний, сліпий егоїзм! Самолюбство залізного, германського племені. Егоїзм, на якому двигнулася імперія стали і волі...

Духової сили..!

Як крізь серпанок загомоніла давнина:

...Крізь вулиці Берліна провалювалися безмірні товпи народу — — У кожного на грудях національні кольори — — На устах грімка пісня: Deutschland, Deutschland über alles!.. А за нею, як штики, що до сонця іскряться, обоюдне: Wacht am Rhein..!

Всміхнувся до Соні барон. Вподобалася така задумана, спокійна...

— Вам до лица проста, вояцька шинеля.

Проснулася. Мареву залізних полків розприслося...

— Бароне, тут не місце на чемности.

— Я правду, Fraülein, тільки правду...

Урвав. На столі звінко залящів телефон...

— Галльо! Так... Зараз...

І звернувся до Соні:

— Вибачте, я зараз верну... Командарм мене потребує...
І вийшов. Без поспіху. А певно, гордо...

— Оце нація!.. — провожала його поглядом Соня.
І тихою ходою підбігла до стола.

— Вони! Вони! — зраділа доглянувши пляни.

Поспішно підложила під них папір й стала їх відбивати — —

В мізку ломотіла одна мисль... Як пісня, що настирливо преться на уста...

— Чимскорше дістатись з ними до галичан!..

Крізь вікно забігало гудіння гармат — — Близьке, широке — — Від часу до часу зашумів літак — —
Озвалася труба самоходу — —

І забула Соня про усі небезпеки — — Пильно прилипла до картин — —

На дворі збиралися червоноармійці — — Перекликувалися — — Метушилися — — Десь дід-прохач заводив жалісливо — —

На небосклоні збиралися хмари — — Сірі, як келія в'язниці — — І грімкою лавою покотилися напроти сонця — — Ламалися й губилися промені — —
Чимраз-то нагальніша сутінь залягала світ — — Десь грянув грім і потужним рокотом розплився по всесвіті — —

Не чула Соня, як двері відхилилися й в кімнату вернув барон — — Як зі здивування закам'янів на порозі — — Як опісля, тихо, на вшпиньках станув за нею — — Як довго стежив її працю — —

Миготлива лискавка протягала сутінь небосклону —
І знову грюкіт.

Так близько — — !

Аж скупилася Соня й на хвилину спинилася в праці — — Та всежтаки очей не відривала від картин — —

— Fraülein... — прошепотів мягко барон і рукою придавив пляни.

Схопилася. Загорілась вогнем. І — як ця лискавка, що саме розчавила небо — вирвала німцеві ізза пояса кинджал...

— Соню! — й схопив її за руку.

Залізною, роздавлююче — —

І роззявила пальці — — Скотилось залізо на долівку.

— Що вам? — тягнув даліше німець. — Чим так перенялися? — й ногою копнув кинджал.

Покотився аж під протилежну стіну.

Соня, придавлюючи бурю почувань, безсильно склонилася на крісло. Різкий шльох вишарпнувся з дівочих грудей.

А з неба почали спадати перші краплини дощу...

Прилякнув барон при кріслі й притиснув уста до білих рук дівчини.

— Нічого... Нічого... — впокоював її. — Я знаю, що таке любов до вітчизни...

Не відповідала. Плач не вгавав. Рвійно торгав знеможеним тілом дівчини.

— Та це надаремно було — продовжав спокійним голосом барон. — Надаремно... Ви вольні, та тільки при мені... Три дні мусите зносити моє товариство... Опісля подумаємо, як вас зівсім звільнити... Наразі годі... Ви забагато знаєте... Тай досолили червоним!.. А пророс, я цього єврея вислав на фронт, щоб там розгрівав серця наших войовників... Ха-ха...

І застиг йому сміх на устах.

Соня впялила пальці в його рамя; лице бісилося від ненависти; заплакані очі запалились вогнями.

— На фронт! Його на фронт! Як ви сміли!?

— Fräulein...

— Що буде, як він там згине?! Ні, він мусить жити, поки..! — й хижо розвела пальці.

— Не лякайтеся, Соню, не лякайтеся — заговорив призириливо німець. — Таким, як він, не скоро щось лихого трапиться.

— Дійсно, ваша правда... — згодилася Соня й згадала, скільки то разів ненависний комісар виховзнувся їй з рук.

— А ми за два дні поспішимо до нього...

— Якто?!

— По тім всім, що сталось, я вас не відступлю ні на хвилину... Поїдете зі мною.

— На фронт?!

— Ja wohl.

Нові надії рятунку заклекотили в дівочій душі. Насильно здавила в собі безмір втіхи.

Німець пильно стежив її черти...

Зрозуміла, що в давньому своєму поклоникові має тепер ревного сторожа...

— Егеж... — промурмотіла. — Німеччина понад все...

І зішнурувала брови:

— Бароне, веліть мене завести назад в тюрму!

— Гаразд, але не до давньої — й звернувся до дверей. — Сторожа!

В дверях, як статуя станув плечистий китаєць.

— Відпровадити в'язня до його нової кімнати!

— Слюшаю!

Об вікна завзято добувався дощ. — — Своім широким шумом усе здавив... В струях мільярдів крапель потонули вигуки гармат і різкі розриви стрільн...

Природа розєднала борців...

— — — — —

Довго глядів німець на шиби, по яких спливали безконечні філі дощу. І давив у мислях голос обов'язку.

— ... чому?! длячого з оцею дівчиною не перейти до галичан і не стати на службу чесній справі?!

Перед очима душі замайорів шеф німецького штабу. ...На золотистому шеломі вигідно розпростер крила буйний, цісарський орел...

...Правиця вожда довірочно простягнулася до молодого старшини — — І загреміли віщі слова:

— Ідіть і куйте шлях до відплати за стоптану честь й права нашого Народу!

І ледоватіла теплінь серця молодого старшини. Мрійливі замисли розпливалися, як ця дощівка на ховзкій шибі.

І знову засвистав.

Про довічну сторожу над рікою Реном...

IX.

І знову тюрма. Тільки стіни біліші й вигоди... Та кроти, як ті хмари, що здавили свободу ясних променів сонця!

І хода вартового за дверима...

— Так мусить бути — оправдувався барон. — Будинок повний всілякої голоти... Ви жінка, звісно, лакома річ...

Та Соні в його бесіді виявилася тонесенька ниточка глуму...

Виявилася...

Обличча й постава німця нічим цього не зраджували, навіть ясні очі так добряче гляділи, як колись...

— Так, це тільки виявилось... — роздумувала Соня.

Нагальні переживання напняли до крайности дівочі нерви. А тюрма розбудила пересадну тривогу й нахил до скорого підозріння...

А ще невдачі!

Наче пильник залізо, так вони терли неспокій в душі. Скрипучий неспокій, що скалою наляг на груди й сумнів родив... Злочинний сумнів у свої сили...

— Невжеж переламаю усі перешкоди?

І гнобило страшне питання дівочі мисли. Сверлом вертілося у мізок...

— А Максим? Іван? Деж вони?! Невжеж кинули її? Ні! Невідступні товариші її змагань, вірні друзі не

кинулиб її на поталу! Хіба... Хіба і їм, щось лихого трапилось...

І згадала останні картини їхнього розстання — — Іван уже добивався протилежного берега, коли її кінь попав у вир... Ледви вспів вихопитися з погубної кручі... А Максим остався в млині... Щож з ним..?

І напняла усі мисли, щоб зі суматошної пригоди вивести нитку.

— А-а-а-а!

Так, чула. Виразно чула його сміх. Регіт ідіоти. Тоді саме командір пхавсь їй у вічі...

— Так, Максим взявся своєї старої, та завжди хо-сенної штуки! Максим...

І тихо пестливо, прошепотіла імя свого пістун-на... Він її виколисав... Він навчив її їздити верхом і засідати на звіра... Він допоміг їй втекти з рук злочинного комісара... Він з нею склав присягу пімсти.

— Ні, Максим-няня, не кине мене!

І успокоїлися мисли — — Полегчав тягар на грудях — — Розвіявся сумнів — —

Хмари рокотом перекочувалися. Навздогони скри-валися за обрій. Дощ перестав падати. Час до часу побідно виглядало сонце. В повітрі розпливався чар свіжости...

На подвірю тюрми знову розташувалися большевики. Загула криклива гутірка. І гармонія заскигліла.

— Гей!.. Гей!.. Гей!.. — роздавалися дикі верески звірячої безжурности.

— Люде добрі, порятуйте бідного каліку..! — про-низило враз розхристаний гул напрасне прохання прохача.

Надармо, ні один червоноармієць не зглянувся в його сторону.

Гармонія не втихала.

— Браття! — репетував дід. — Помилуйте незрячого товариша! За волю й рівність чорного люду я втратив світло..! В боротьбі за визволення робучих мас! То-ва-ри-ші!! По-ми-луй-те!!

Здрігнулася Соня. Голосний лемент каліки прожогом всувався в її кімнату. Якась знайома відтінь голосу залеліяла їй в ухах.

Не вірила — —

— ...ой доле, моя доленько!

І кинулася рвучо до вікна — —

При протилежній стіні репетував скулений каліка..

— Максим! — скрикнула Соня.

На щастя крик її згубився в рипливій мельодії гармонії.

— Максим..! Максим..! — шепотіла втішено дівчина. — Не кинув!

Враз заметушилася.

— Як-жеж дати йому звістку про себе?.. Він-жеж шукає її?

Дійсно каліка пильно нахилився до вязених вікон, наче там шукав милосерної лепти...

— Ух, ненависний німець! — заклала Соня. — Навіщо сюди мене переніс!

І усім мізком стала працювати — —

Тимчасом надармо дерся каліка. Надаремно нахилився до маленьких, півничних вікон.

А погляд Соні упав на стовчене зеркало — —

— Ох! — зраділа й вмить зняла його зі стіни.

Саме промені сонця пробивалися крізь лаву хмар — —

І наставила до них Соня зеркало — — Сніп світла упав на протилежну стіну вязеного подвіря — — Поволи, обережно націлила його дівчина на лице

каліки — — І задріжали приплющені повіки — —
 На мент відкрилися — — Та зараз, поражені силь-
 ним сяйвом, примкнулися — —

Задеревів на хвилину прохач — — Долонею потер-
 чоло — — І всміхнувся.

Та зараз пригадав собі свою ролю. Згорбився на-
 ново й наповнив тісне подвіря хрипливим лементом.

— Змилосердїться, братці!.. — й стукаючи палицею
 об стіну поволи спрямовувався до вікна Соні.

Дівчина аж розпливалася з утіхи. Малощо не запле-
 скала в долоні.

— Максим! — шепотіла з радості. — Няня!.. Няня!..

А за дверима скрипіла підлога під ногою вартового.
 Вигуки армійців прожогом гуляли.

Соня обережно пристанула при вікні й стала сте-
 жити Максима. Наближався — — Невтомно, завзято.
 Що хвилини задержували його большевики, втягали
 в розмову — — І, розкладаючи руками, широко роз-
 повідав їм — —

— Чорти! — заклала Соня на адресу большевиків.

А хмари знову закрили сонце..

Гармонія, що на хвилину була замовкла, знову за-
 хрипіла вояцькою..

І вслухалася дівчина у її звуки — — Широкі, нев-
 гомонні, прості, як вдача російського мужика. Оцього,
 що під їхнім тактом завзято вигукує безсоромні
 слова — —

Враз розхрістана голова Максима задержалася під
 її вікном.

— Максиме! — різко прошепотіла.

Та голова сторчала неповоротно, викрикуючи жа-
 лісливі мольби.

— Це я, Максиме!.. Соня!..

Поволи відвернулася голова — — Лиснули на мент приплющені зіниці — —

— Дитино моя!.. — й покотилися по щоках дві сльози втіхи.

Великі, горячі...

— Добрий, няня... дорогий... — пестливо шепотіла дівчина й собі отираючи очі.

— Помилуйте грішного!.. — зарипів Максим на весь голос.

Це наближався большевик. Максим простягнув до нього підерту шапку:

— Обдаруй чим ласка!..

— Чорт! — закляв непотріб і згіржливо відійшов.

Соня за цей час заволоділа собою.

— Максиме! — твердо шепотіла, наче приказувала.

— Зараз звідсіля крадися в галицьку команду....

Повстанець невдоволено двигнув раменами.

— Я за вами, щоб...

— Мовчати! — перебила йому Соня. — Понесеш їм вістку — продовжала попередню думку, — що за кілька годин пічнеться большевицький наступ... Скажеш, що це від отамана Сокола!..

— Паннунцю!

— Як?! До отамана?! По виконанню приказу зголо-
сися в адютанта Корнієнка! Тепер, гайда!

Повстанець не рухався з місця. Груди глибоко хвилювалися. З очей бризнули ясні сльози. Забув, що грає сліпця. Широко розкрив повіки.

Настрашилася Соня. Розглянулася по подвірю — —

На щастя увага армійців прилипла до танкуючого при звуках гарионії дикого кіргіза.

— Максиме, про мене не бійся!.. Я безпечна! — кинула йому поспішно.

І ніжно, дитячо вдивилася в його добряче, застигле у грозі обличча. Так колись гляділа. Тоді, як дитиною вслухувалася в мальовничі казки старого пістуна...

— Іди, Максиме...

Щось як хлипіт протиснулося крізь затиснені уста повстанця.

— Няню, іди... Мерщій іди... Соня, хоче...

І знову захлипав. Придавлено, вривчасто... Пястуком затиснув губи — — І скулився — — Приплющив очі — —

— Боже мій, Боже!.. — дав волю розколиханому жалеві. — Господи милосерний!..

— Ти, сучий сину, кого взиваєш?! — кинувся до нього з лайкою плечистий, як медвідь, армієць.

Здеревіла при віконних кратах Соня.

Схаменувся Максим. Та пізно. Вже хитра правиця большевика схопила його за спину й поволочила до виходу.

— Геть з ним! — вигукували армійці й штовхали чим попало по дорозі.

— Товаришу, а добре його! — радили з лукавим сміхом.

Максим не боронився. Ледви-ледви пручався. Зате пронизливим лементом прохав пощади й горяче цілував коліна ворога.

— Товаришу, брате! Змилосярдися над калікою! Батьку мій, голубоньку!

— Ні! — впивався п'яний армієць. — Геть, а то за контрреволюцію..!

Аж скулився Максим, коли таке почув. Знав, що це не пуста грозьба... Та не піддавався:

— Товаришу, таж я в боротьбі за рівність окалічів! Пусту мене, добродію! Ой, дусиш..!

А в душі молився, щоб катюга не змяк...

Не мав чого боятися. По хвилині, як з метавки, ви-
летів на вулицю.

— Щоби більш і духом твоїм тут не заносило! —
пращав його большевик.

Позбирався Максим. Ще хвилину нишпорив за
палицею — — Якийсь милосерний хлопчина подав
йому її.

Спасибі — подякував сумнівний каліка й по-
шкандибав хиткою ногою.

По вулицях Бердичева стелився сумерк — — Йшов
вечір — — Повільною, неспішною ногою, так як
Максим, що саме виходив з міста...

По небосклоні герцювали хмари, як велитенські, ка-
зочні верхівці...

Зі смутком в душі розставався Максим з містом. Та
слухняність й ціль розлуки з дорогою вихованницею
перемогла сліпу вірність.

І твердо чалапав по калюжах — —

— Хай її Бог стереже, як дотепер стеріг...

— — — — —

Темно, хоч око вибери. Хіба від часу до часу лискавка
замигтить й розяснить на хвилину розмоклий шлях.

— Коби до ліса пробратися... — зітхнув Максим.

Небеса потужно греміли наче на глу́м людям, що
й собі присвоїли громовладне знаряддя. З теміні ночі
йшов бурливий шум тучі. Полями зойкливо заводив
вихор.

Знову лиснуло — —

Скрізь перед Максимом, як зеркала, блескотіли ка-
люжі. А ген...

І п'я́тма зрослася з очами. Та в останньому про-

блескові взрів старий повстанець гурток їздців, що наближалися у його напрямі.

Пристанув Максим і став надслухувати — —

Дійсно. Чалапкання копит виразнійшало — — І зійшов повстанець на бік шляху. Припав до мокрої землі — —

І кляв у душі. Нечутко, та злорадно.

— Коби не трапилася яка халепа..!

Надіхали їдці. Забрязчала збруя. Коні втомлено потикалися — —

— Гей, вороний! — крикнув один вершник, стягаючи віжки коня, що саме піткнувся на передню ногу.

Аж кинуло Максимом на звук голосу їдця. Схопився зі землі.

— А може... — вагався. — Ні, то певно він!..

І приложив до губ заболочені руки — — І заквилив вірлом — —

Їдці, як зачаровані, скамяніли на місци.

Знову загивкав Максим — —

— Тю! — закликав у п'їтмі дужий голос. — В таку погоду, ще й в ночі..!

— Пилипе! — закликав Максим і вибіг на шлях.

Лискавка розяснила безмірно втішене обличча.

— Максим! — і собі скрикнув Пилип Корнієнко.

Щиро, горяче стиснулися правиці. Та Пилип не втерпів:

— Знаєш, отаман в Бердичеві!

— Так, в тюрмі, та не поводитьсь йому зле.

— Що, ти бачив його?!

— Вертаю від нього...

— Не верзи!

Усміхнувся вибачливо Максим і спокійним голосом розказав свої пригоди...

— Максиме, ти неоцінений! — щиро подивляв його адютант Соні.

Інші їздили, що стіною поставали навколо й собі хвалили вірність старого повстанця.

Максим не звертав на голосний подив товаришів найменшої уваги. Почав розповідати про свою ролю прохача. Голос його дрожав від схвилювання. Пальці впили в коліно їздця.

Скінчив. Широко, рокотливо розбивався по нетрях ночі грім.

— Усе гаразд, друже — відозвався по довшій мовчанці Пилип. — Освободимо отамана! Маємо спосіб!

— Який?! — кинувся Максим.

— Засядемося й зловимо яку товсту большевицьку «рибу» тай виміняємо.

— Дійсно! Чудесно! — одушевлявся Максим. — Тільки, щоб така «риба» попалася...

— Маємо вістку, що цієї ночі якийсь комісар має сюдою переїздити. Томуто й шляємося цим шляхом.

— Щастя вам Боже — зітхнув Максим. — А я...

— Ти куди?!

— Виповнити приказ... До галичан...

— Дарма, друже, вони вже попереджені давно про те!

— Так, але... — й тихо ледви чутно прошепотів, — головний удар ворожого наступу буде звернений на Староконстантинів...

— А-а, це дійсно новина. В такому разі я вишлю особного гінця.

— Ні, я...

— Я, як адютант, осмілюсь змінити висланця! — перебив йому Пилип Корнієнко.

— Після приказу!

В голосі Максима аж клекотіло від вдовolenня. Радий з п'ятьми втішено затирав долоні.

— Вістуне Васильків — кликнув адютант на молодого козака. — Гайда в дорогу! А мерщій!

— Після приказу!

Лискавка переганялася з вістуном, що як несамо-витий, помчав по розмоклому шляхові.

— А ми дальше в свою путь! Ти, Максиме, позаду найдеш вольного коня.

З неба почали спускатися густі краплі дощу. І вдарив ними вітер об лица повстанців.

— Гаразд! — заговорив вдовolenний Пилип. — Коби тепер нам попався!...

— І пес за ним не брехнувби! — весело загомонів Максим.

Х

Тоскно заводив вихор по мрячних коридорах казат черезвичайки. Виводив зойкливі мельодії, вигукував пронизливими стонами звірсько катованих офір червоного терору...

А темінь ночі, як душі й совість безправних катів, давила в собі грімкі проклони взиваючі о помсту...

Біснуватий регіт крісів і брехання револьверів роздирали останний бунт непокори й звитяжним гомоном насили короталися по безвихідних для жертв коритарях, вдираючись жахливим »memento« в душі в'язнених...

Не спала Соня.

Широко розплющеними зіницями вдивлялася у безконечний похід...

Похід звірсько помордованих людей — — !

Йшли гордо, звитяжно — —

Непідлеглі, вольні душі...

Хоча тіла, пошарпані червоними кігтями, ламалися у безсилі...

З уст, сіро-синіх губ стихією гремів гимн:

»... Ми поляжем, щоб славу і волю і честь

Рідний Краю добути Тобі..!«

І здрігалася у підвалинах тюрма... Блід регіт розстрільних сальв... В'язні по душних, малих келіях местно затискали п'ястуки:

— Пождіть, кати!

І виринали перед очима засуджених душ майбутні когорти відплати...

Молоді, свіжі личка... Запальні погляди... Над буйними головами національний Прапор...

І пісня!

Гимн, що скали насили розчавить на прах!

— Не пора!! Не пора!!

— — — — —

Пройшов похід.

Запався у безодню пітьми.

І знову осталася Соня самотна. Припала до постелі й занеслася шльохом:

— Верніть!.. Верніть!.. — прохала зяву.

— Верніть! У скривавлених, поломаних на тортурх пальцях стисніть мечі відплати! І гряньте ними об черепи катів! Так, щоб мізок злочинців розприсся по всіх усядах! Щоб не було людини на українських землях, котра не настопталаби його з насолодою! О, верніться!!

Дарма. Темінь, наче без ух. Грубі вязенні мури не розступилися перед горячим закликком дівчини й не допустили дігнати похід...

Вітер дальше свистав. Наче у наймах став червоним... Десь, незачиненою віконницею, бездумно ударяв, термосив — —

Грубі каплі дощу стукали об шиби — —

За дверима хода вартового — —

— — — — —

...Максим... Навіщо прогнала його?! Одинокую надію на рятунок!.. Де він тепер?! Якби була задержала, тепер саме, користаючи з бурі, ламавби крати її вязниці... Або... Або скрадавбися з кинджалом в зубах до сторожа, що під дверима...

...Китаєць плечистий... Знать сильний... Та Максим, як кіт... Нераз бачила... Ох, чому його відіслала!

...Та ні! Треба було! Треба конче остерегти галичан! А то, їх горстка... Найменча невдача й по всьому... Так, по усіх нових надіях, сподіваннях! Нових?.. Так, нових! Скільки уже їх було й усі розплилися, як чиста, хрустальна вода, в калюжі гноївки!.. У великій, смердячій калюжі!.. Та цим разом уже певно! Певно увінчаються довгі змагання доконаним чином! Тепер галичане!

— Галичане! — кинула півголосом в темінь.

І уважливо прислухувалася звукам свого голосу. Наче вимовляла ім'я найідеальнішого, самотнього коханця...

— Галичане!

...Молоді, стрункі парубки в сталевих шеломах... З поглядом, що вбиває ворога, а в серці приятеля родить тепло...

...А німець казав, що вони не в силі... Сліпий, бідний німець... Бідний, бо не бачив їх! Не мав нагоди! Та сліпий, бо не бачить їхніх вчинків! Темний, заскучений у своїй германській зарозумілості! Ха-ха-ха! А деж вона запровадила німецький народ? До Версалю! До соромного Версалю!

...Там, під покривою тьмавої ночі спішною горячкою приготуються два ворожі табори до розправи... Табор фалшивого інтернаціоналу, галасливий, некарний, повний злочинних пристрастей і замислів, захищених червоною шматою... Другий табір, менчий, та тихий, мовчазний і з непогамованою, шляхотною силою духа й волі.

...І барон Рудольф хоче їх роздавити! Героїв! Казочних лицарів української Нації! Лицарів, що по довгому

сні пробудилися у слухному менті, розбили легендарну печеру на Сокільському й як льви злетіли погромним борвієм! Ха-ха-ха!! Їх, велитнів Бескиду, хоче барон Руді розгромити, задержати в побідньому поході!! Чим і ким? Оцими бандами каторжників, що в ім'я волі й зрівняння кляс прийшли на українські землі дикою ордою, щоб долонями, скаляними найнижчими злочинами, здавити найсвятіші почування й стремління людини!

Розгорячувалася Соня. Схопилася з постелі й скорою ходою задудоніла в кімнати.

— Ні, не буде цього! — й затискала п'ястуки.

Враз пристанула. За дверима гомоніла хриплива бесіда:

— Геть! Пусти, я комісар!

— Ні! — твердо не уступав вартовий.

— Пусти!

І переразливий крик пронизив тишину коридорів. Останній, присмертний крик... Зараз за ним щось тяжко звалилося на долівку.

— Харашо! — скрипів даліше голос напасника.

Дике вдоволення звучало в ньому...

І задріжала Соня. Цілою постатю припала до стіни.

— Комісар!..

А на двері натискала вперта сила — — Скрипіли, стогнали під нею — —

— Ще, ще! — принаглявав голос комісара.

І зрозуміла Соня. Вмить заволоділа своєю волею. Відразу збагнула своє положення...

— Так датися задусити, як котеня?! Ніколи! — й стала поспішно під дверима ставити барикаду.

Дарма. Ще не встигла притягнути стола, коли двері вискочили галасливо з одвірка.

Сніп світла жбурхнув у кімнату — — На порозі станув з ліхтарнею й наганом в руках Гершко Юффе. За ним чорнів гурток посіпаків.

— Хе-хе-хе! — захрипів кат побідно. — Збирайтеся Софіє Теодорівно! В дорогу!

Мовчки подавалася взад. В руці стиснула відломану ногу з крісла — —

— Що? — глумився єврей. — Сокіл шпони наставляє?! Гей!

Як чорні духи, припали до дівчини служальці комісара. В мент здусили її й звязали руки.

— Готова! — обізвався один з посіпаків і сплюнув довгою струєю на землю.

— Харашо, Гришка — похвалив комісар. — Тепер до другої роботи. А ви — звернувся до інших, вказуючи на Соню, — з нею до авта! Там ждати на мене!

Гришка взяв з рук товариша малий клунок і поспішив за комісарем.

Зміряли до кімнати барона Рудольфа — —

В підступному мізкові комісара дозрівав лукавий замисл... Вже давно ненавидів клятого германа... І бо-
явся його... Забогато впливу мав німець на »главко-
верха«... Останними часами воля германа стала при-
казом... І ось вислав його, комісара й апостола революції, на фронт... Загрівати серця червоноармійців!
— — Ух, собака! За дешевим коштом хотів його позбутися! Не знає ще Гершка Юффе! Цього, якому сам Ленін припняв до грудей червону, пятипальчасту зізду... І йому хоче якийсь німецький старшина відобрати жертву! Хоче вирвати з його рук Соню! Проти його волі приборканому Соколові розтяти вязи! Сволоч! Сволоч! Хоче повернути нові дні й ночі повні безмежного жаху! Повні страхітних думок! Що зявиться

местниця й шулікою спаде на нього!.. Ух! Ні, не буде цього гордий чужинче! Не тобі Юффого обманити! Хе-хе-хе! Попамятаєш мене!

Саме найшлися в кімнаті-робітні німецького штаб-овця.

— Попамятаєш мене! — голубив комісар пекольний замиш і освітив ліхтаркою залізну касу.

Очі Гришки запалали вдоволенням вогнем.

— Вона? — спитав.

— Так — потвердив комісар і неспокійно: — Відчиниш?

Гришка гордо, самопевно сплюнув.

— Шеби ні! Нема для мене нічого недовиконання! Я навіть з неволі втік! Чуєш, товаришу? З галицького полону!

І взявся до праці.

Жид пламенними зіницями стежив його зручні руки — —

— А-а! — зрадів на вид отвореної каси.

Дріжачими долонями став перебирати папері. Неспокій викривив хижі черти його обличчя.

— Ось вони! — й побідно витягнув військові пляни.

Гришка байдуже сплюнув. Простягнув долоню:

— »Деньгі«!

— Чого?

— Заплату! Обіцяну заплату!..

— На тобі! — скрикнув комісар і вихопивши ізза пазухи кинджал вбив його по рукояті в серце каторжника-армійця.

Звалився большевик на долівку і став її копати й драпати — —

— Тверда скотина! — кляв комісар підрізуючи Гришці горло.

і успокоївся зарізаний. Тільки очі вискалив у без-
конечній зlobі — — І уста склалися до плоття — —

— Харашо! — захихотався вдоволено комісар. —
Нема уже свідка..!

Ще раз приглянувся, чи армієць не живе — —
Копнув скорчене тіло й котячою ходою вийшов з кім-
нати. На коридорі піткнувся — —

— Чорт! — й освітив запору.

Це валявся труп вартового китаїця...

По хвилині затуркотів по вулиці самохід — — Аж
шиби задріжали.

XI

А в середмістю на квартирі »глакверха« гудів оркестр. Крізь повідчинювані вікна продиралися верески. І мішалися з гулом бурі...

Дзі стихії взялися за барки...

Вічної природи й бездонного бруду і гнилі...

А місто, як засуджений в останню ніч... Тривожливим ухом нахилилося в темінь бурливої ночі, чи в супровід грому не затуркоче самохід — — Чи не задержиться під брамою; чи висланники пекла не задудонять прикладами і в ім'я революції, в ім'я святої волі недавньо найнизчих кляс, в ім'я всевідучої й всемогучої череззвичайки не наповнять самоходу підозрілими контрреволюціонерами — —

.
.

Кінчився пир — —

»Главкверх«, важко опираючись об стіл, підніс чарку наповнену лікером:

— Товариші, на многі літа третьому інтернаціоналові!

Схопилися гості. Військові командіри й комісарі. І ревнули. Семітські, хижі обличчя горіли розбурханими пристрастями...

— Товариші, на честь нашої побідньої армії!

— Гурра-а!

Високі жіночі голоси пронизили низькі, хрипкі басы.

— На погибель ворогам інтернаціоналу!!

— На погибель!!

І затягнули вовчими голосами:

»Вставай, паднемайся рабочий народ..!«

А за вікнами вихор, як пророк:

...Повстаньте!

...На те, щоб на своїх працюючих спинах двигнути нових володарів Росії!

...На те, щоб скупатися у рідній, християнській крові, щоб промостити шлях до престола осібнякові культурного людства: Юді!

...Повстаньте!

...Розкиньте тамі!

...Хай пливе братня кров! Хай розливається з тісних берегів!

...Повстаньте!

...Гнані й голодні!

...На те, щоб наситити насичених! Щоб випорожнені кишені розпусників наново наповнити дорогим камінням!

...Тоді! — —

...По божевільному танкові розпанаханих мас, знову забряжчать кайдани! Знову прикують вас до тачок! І завжди голодні ваші шлунки засурмлять гимн каяття!

...А провідники вашого злочину, апостоли морду й зневаги, залящать вам над спинами відвічним кнутом!

.

— Катінка! Катінка, гуляй!

— Гуляй! Гуляй! — підхопили за командармом пируючі.

Десятки рук підняли її й поставили на столі. Забряжчала нетерпляче скидана посуда.

— Гуляй, Катінка!!

Залестіла рядками перлистих зубів. Широким усміхом нагородила поклонників. Магнетними, чаруючими очима пронизила зіниці командарма.

Нагі рамена, як пелюстки казочних квітів...

Випрямилася й застигла — —

Затихли учасники пиру. Жадібні очі вперли у красуню. Забули про свої сусідки... Проте й вони улягли чарові своєї противниці...

Навіть барон Рудольф зацікавився небуденною поведінкою. З подивом глядів на танечницю.

А тіло Катінки почало оживати. Наче зі сну будилося. Розкішно, ліниво натягалось — — Опісля — —!

Як наглий, несподіваний вибух!

Закрутилося усе перед очима видців — —! Вюнка, пишна постать танкуючої троїлася, ділилася на частини. Здавалося рій збитошниць-русалок прилинув з весняних піль...

Та в мент змінився характер танку. Враз тіло задріжало й скорчилося від таємного бажання. Розчепірилися ноги в гидких підскоках... Сверлом вертівся живіт... Набряслі перса розсадили тонку тканину...

— Га-га-га..! — зітхнули видці.

І божевільне бажання загивкало в п'яних мозках — — Голодні пальці сягнули до танцюючої — —

— Катінка! Геть з оджею! Геть з лахами!

Не зважала. Далі, невтомно викручувалася — — Наче втікала від заборчих рук — —

Досягли її — — Зашорохтів обдираний шовк — — Засвітилося біле тіло — —

Та танок не переривався. Могутнів, 'ріс, провадив до божевілья — —

— Катінка! Катінка! — захрипів »главковерх« і схопив наге тіло в обійми.

Здрігалося в його раменах — — Корчилося — —
І звалив його на дорогоцінний, перський ковр — —
До настовбурчених персів притиснув сухі від спраги
пожадання губи — —

— Ка-тін-ка-а..!

В мент пир переми́нвся в оргію. З лоскотом вали-
лися на землю, тручані судорогами получених тіл,
крісла...

Гидка воня наповнила кімнату...

Здрігнувся цілою своєю істотою барон. Болісна струя
омерзіння стиснула його горло. Вихопившись з обійм
напівнагої, п'яної самиці вибіг на коридор.

Оперся об стіну — — Світ вертівся танком — —
Шойно по добрій хвилині очунявся.

З пирової кімнати добігали верески — — Брудні,
гнійні...

Повільною, хиткою ходою пустився барон до виходу.

— Авто? — спитав обслуговуючий армієць, подаючи
йому накидку.

— Не треба.

— Там дощ...

— Не треба!

Армієць зі страху відскочив.

— Скотина! — шепотом післав за бароном. — Ото
спився!

Гострий дощ хлюснув німцеві в лице. Вітер потер-
мосив полами плаща.

— А-а-а... — відітхнув барон і нароком наставив
обличча напроти дощу.

Полегчало. Мисли, що — як той біснுவатий танок, —
вертілися в черепі й болюче його розпихали, втихо-
мирювалися. Почуття безкрайної млости, дізнаної на
вид гидких картин, розпливалося. І туга, несподівана,

нагальна тоска захрипіла в грудях самотного... Далеким спомином занили минулі літа...

— Щож мене пригнало в оце червоне море гнилі?! Чому саме мені припала ця почесть?!

Жеврів бунт. Ще мент й жбурхне полум'ям. Тоді — — А вітер свистав, дощ хлюпотів. Розприскувалися калюжі під ногами. Вулицею перелетіло авто. Фонтанною грязі бризнуло на барона.

Та він не звертав на це найменчої уваги. Згорнувши розхрістані вітром поли манджав невтомно на свою квартиру. Під носом завзято свистав гимн...

При супроводі гулу вітру й одчайного лементу...

Десь в бічній вуличці відгравалася трагедія...

— Чека... — промимрів молодий старшина.

Перед головними дверима стояв гурток армійців. Помимо дощу широко розкидали руками.

— Товаришу... — спинили німця.

— Чого? Де вартовий?!

— Убитий...

В голосі большевиків теліпалася тривога.

— Що?! Де він?!

Нежива колода валялася під муром... Захитався барон. Зловіща думка торгнула ним. Як навіжений, кинувся по сходах. За ним попхалися юрбою армійці.

— Чого?! Куди?! — спинив їх грізно.

І вже повільною, холодною ходою пройшов коридор.

— Соня..! — хлипав у душі.

Враз піткнувся. Темно скрізь — —

— Гей, світла давайте!

Вмить заясніли цікаві ліхтарні. Схопив одну.

— А ви геть! — вдруге прогнав цікавих армійців.

І нахилився над трупом:

— Люн-тсон... — прошепотів.

Бездумно вдивлявся в розвалені двері Сониної кімнати — — На нелад — —

— Соню..!

І жаль, одчайний жаль заскемів у грудях. Почуття порожньої самоти виповзло з усіх кутів, що понуро дивились злочином...

— Втікла... Вирятували її... Щастя Боже...

І усміхом розвіяв гнітучий настрій.

— Невжеж вона мала ждати на мою ласку? Підлу ласку! Так, підло я з нею поступив! Замкнув, наче злочинницю! А вона чейже також за Народ...

І поволи, втомлено помандрував у свою кімнату — —

Поставив ліхтарню на стіл — — Мутне світло безсильно розпорошувало сутінь ночі — — У тісних кутах павутиною звисала темінь.

Тяжким кроком, бездушно пройшовся барон по кімнаті — — Хода дивно дудоніла...

А в мізкові одно:

— Нема її!.. Нема..!

Десь вітер віконницею термосив. Дощ без упину стукав до шиб — —

Враз оторопів німець. Погляд його упав на залізну касу. Одним скоком припав до неї:

— Herr Gott!!

Ноги зашморгались в порозкиданих паперах. Став барон горячково в них перебирати — — Враз спинився. В мізкові ясно стало. Згадав, як Соня намагалася відбити пляни — —

І вдруге всміхнувся... Відступив від каси навіть не глянувши на скорченого трупа армійця. Рівним кроком наближився до вікна — —

...А бурхлива темна ніч, як то море розгніване. Тіль-

ки філі інші... Там, на Рівієрі, каламутні, піністі, а тут червоні, кроваві... Вже у друге втрутила його чорноока Соня на розховстану стихію... Там скочив в ім'я власної честі... Тут в ім'я честі німецького народу... Там нагородою був пламенний, дівочий поцілуй, тут холодний дотик смерті... І це поцілуй... Як тільки світанок забagriє — бо тут, на цій проклятій землі, усе кєрваве — прийдуть комісарі... Пічнеться слідство, допити, здогади... Усе на нього зложать... У всьому його обвинять... Чейже він вирвав українського орла отаманів з рук чеки!.. І зрада прилипне до сніжного чола німецького старшини... І перед суд поставлять...

Струснулося ціле тіло барона. Оперся ліктем об віконницю.

... Суд... Невжеж чотирьох каторжників за столом, можна назвати судом! Його, старшину німецького штабу, судитимуть осібняки людства!

І замаячили перед очима душі картини червоного суду — —: В мент обдирають обжалованого з одєжі... Свистить кнут... На білих плечах червоні смуги... Мало цього!.. З гострим ножем приступає кат — — Три розмахи — — Тричі лиснув ніж — — Придавлений зойк жертви й видертий пас шкіри зі живого тіла в руках оправця... Або — —

— Геть! — аж скрикнув барон, проганяючи від себе примарні спомини.

Та вони вперто сунулися у вічі.

І затиснув п'ястуками очі й потеліпався до столика. Похилився на нього — — Скільки при цьому мертвому предметі просунулося мрій, замислів... Скільки недоспаних ночей... Скільки туги оперлося за рідним краєм...

— О, Vaterland!!!

...Як сміє! Він, зрадник, називати країну велитнів духа своєю вітчиною?! Як виконав приказ?!

І з тьмавого кута вийшов шеф — — Злотиста пікельгавба й вигідно розпростертий орел — — Суворе лице начального писало засуд — —

— Приказ! — схопився й наструнився барон.

Певною рукою витягнув з футерала револьвер — —
Оглянув — — Відтягнув безпечник — —

На дворі сіріло — — Краплі дощу перестали добиватися до вікон. Вітер затихав — —

Зате крики родилися... »Товариші« будилися... Десь спазматично хлипала жінка...

— — — — —

Поволи, та певно вложив барон холодне дуло зброї в уста...

XII

Плюта почала дошкулювати повстанцям. Час довжився у безконечність. Перемочена одежа поприлипала до тіла, вітер вривався аж в кости.

Неодному старому воїнові заскеміло в сугавах...

Коні що хвилини ховалися, присідали на задах. Грязь високо розприскувалася під копитами й частогусто заліплювала очі.

— Агій! Тьфу! — сплюнув Максим, якому в рот попала грязюка.

Саме збрався заговорити, коли заліпило...

А темінь, хоч бери палицю й проходу крізь неї намацуй. Тільки далеко, в Бердичеві майоріло кілька світел...

— Стій! — приказав нараз Корнієнко.

Скамяніли на місци.

Крізь гул вітру й шум дощу вривано пробивалося дудоніння — —

— Це поза нами... Не з міста... — тихо завважив Максим.

— В розтіч! — гукнув адютант.

І розскачилися на обидва боки шляху. Як примари. І вросли в темінь — —

Шляхом перечвалав загін їздців — — Спішилися — — Аж поприлипали до кінських ший — —

— Ось і світла! — вдоволено захрипіла російська мова.

Ніхто їй не відповідав — — По хвилині розплилися в темі — — Ще тупіт копит — — Враз голосний свист пронизив бурю. На шлях вискочили повстанці.

— Червоні опирі! — заляв Максим.

— Ото було в них грянути! — жалував молодий повстанець.

— Годі — успокоїв його Корнієнко. — Пропалаб тоді наша ціль...

І знову стали місити болото.

Пилипе — не втерпів Максим. — А чим той, сучий син, надіде?

— Чорт знає, та певно автом. Червоні володарі не спекуються буржуйських вигід.

— Гмм...

— Що такого?

— Як ми це авто повздержимо?

— Ха-ха-ха! Максиме, досить буде, як станеш посеред шляху й гримнеш приказом! Невжеж не знаєш відваги євреїв?!

— Так, але шофер може бути православний...

— Нічого. Кілька кульок в мотор.

Замовк Максим. Та всежтаки не був заспокоєний.

— Що буде — нила думка, — як не попадуть стрільна в мотор? Така плюта... Люде перемерзли... Члени тіла не мають звичайної гнучкості... А можеб яку запору поставити на шляху?

Та зараз таки почервонівся зі сорому старий повстанець. На щастя ніч вкривала його...

— Дурак! Ото бувби вихопився! Таж шляхом, що хвилини швендаються червоні кіннотчики!

— Стій! — щось вже десятий раз цієї ночі повздержав Корнієнко свій загін.

Від міста гудів мотор. Галасливе теркотання дражнилося з гулом бурі — — З тьми ночі, виринули дві слізні очиці. Як у жида, що напихається цибулею... Шаленою скорістю наближалися до повстанців — —

— Ви на боки!.. Я з Максимом напроти! Ціляйте в мотор, в колеса! — горячково приказував адютант. Мовчки сповнили приказ.

— Гайда, Максиме! — рушив уперед Корнієнко націляючи кріс на мутне око самоходу.

Наближався летом птаха — —

Грянув стріл. Згасла слізна очиця.

— Стій! Стій!

Загородили дорогу й з націленими крісами ждали — — Та самохід не приставав. Ще більшою силою пхався вперед — —

— Я так думав!... — заворушилось в мізкові Максима.

Та не було часу на роздумування.

— Стій!! Стій!!

Грімкі вистріли — — Раз по раз — — Та самохід пхався — — Самітна очиця не гасла — —

Занепокоєні коні стали крутитися — — Машина з гуркотом наближалася — —

— Стратує нас! — луснуло в мізку Корнієнка.

— Пилипе, не вступатися! — заїло скрикнув Максим з усієї сили придержуючи коня.

— Стратує нас, — лискавкою мчали мисли, — та й сам задержиться..!

Вистріли не затихали — — Заглушили вихор, дощ. Коні під Пилипом і Максимом рвалися як скажені — — Червоне око, як полум'я всесвіту — — Піт на висках — —

— Отче наш... — почав Корнієнко, коли...

Самохід зарився на місци, а ізза нього, як духи вискочили їздці:

— Гурра!!!

Як скеля грянули на обох повстанців — —

— На них! — перший стягнувся Максим.

Зняли острогами коней — — Засвистіли ша-
блями — —

— Бий!

3 боків випали причаєні повстанці — — Загорілася
січня — — Запалилися завзяттям уми — —

А самохід поволи, тихо став повзнути вперед — —
Щойно дальше пустився заворотною скорістю — —

— Рятунку!! — вирвалось з нього низкою розпуки.

Здрігнувся Максим. Посеред гулу борні й тучі розпізнав голос своєї пані... Завернув коня — —

— Зрада! — гукнув несамовито.

Запізно. Самохід зник в пітьмі — — Розскочилися
і його оборонці — —

— Вона там була! Вона!..

— Хто? — спитав Пилип Корнієнко.

— Отаман... — і тихо, без скарги звалився з коня.

Підняли його товариші. Обімлів. З малої рани на голові спливала кров — — На щастя смушиста шапка злагіднила удар.

— Позбирати ранених! Своїх і чужих! — приказував Корнієнко пильно наслухуючи в сторону Бердичева.

Та ніхто не спішився з помочю червоним. Знать гул тучі не допустив гомону боротьби до міста.

— Готово, адютанте!

— За мною!

Широка ватра розкидала багровим теплом. Хмаро ю

димилися паруючі одежі повстанців. Світляні язики величезного огнища розповзувалися довкруги. Гадюкою пнялися по товстих, старезних деревах, що густо окружали малу прогалину в лісі.

Корнієнко гостро вдивлявся у стрівожене обличчя большевика:

— Чуєш, якщо збрешеш, шкуру здйму! Живцем! Ти знаєш як?! Неодну зняв зі спокійного, безборонного селянина!

— Правду... Тільки правду... — закликався по московськи армієць.

— Хто їхав у авті?

— Воєнком Юффе...

— Чорт! — заляв Максим, що прислухувався на боці допитові.

Пилип успокоїв його рухом руки.

— І ще хто?

— Якийсь отаман повстанців... Та... — й хитро, але довірочно всміхнувся.

— Говори!

— Це жінка була... Гарна жінка...

— Дитино моя!.. Дитино моя!.. — тихо бідькав Максим.

— Куди ви її везли?!

Замнявся большевик — —

— Чуєш?!

— Не знаю...

Заіскрилися очі адютанта:

— На гиляку з ним!

— Отамане, я...

— На гиляку! Геть!

Кинувся большевик до ніг, опоясав коліна повстанця руками.

— Даруйте! Пробі даруйте життя!

— Геть! — копнув його від себе Пилип. — Давай-те другого!

І захарчів невдовзі большевик на гиляці. Смолоскипи ватри скервали його обличчя жарким сяєвом...

— Ти бачив? — звернувся адютант до другого армійця. — То уважай собі!

Костисте лице бранця мінілося красками смертельної тривоги.

— Хто їхав автом?

Зізнання другого большевика годилися з попередником.

— Куди ви везли пірваного?

І знову жорстока непевність — — Цеж останній вязень..! Одчайню стиснув Максим перевязану голову — —

— Говори! — налягав Корнієнко.

Очі большевика вросли в постать повішеного товариша — — Аж вилупились з очодолів — — На обличчю розпанахалася безкрайна розпука — —

— Отамане... — белкотів. — Ніхто з нас... Так, ніхто... Тільки комісар... І Гришка... Лиш вони про те знали...

І звалився, як колода, на землю. Тихо, без зойку й нарікання припав лицем до обуви Корнієнка.

Застигли повстанці у безсилі — — Перехрестилися одчайні погляди — —

А дощ давно перестав падати. Ще вітер гайсав по лісі. Широким і глибоким стоном охкав бір...

Ватра, як море вогню...

— Скінчити з ним! — очунявся перший адютант і вказав на большевика.

Наближився Максим до Корнієнка. Постать старого

наче виросла. Непереможня сила духа струєю плила від нього.

— Мусимо розбритися, — почав твердим голосом.

— Одинцем перешукати цілу околицю!

— І я так думаю — згодився з ним адютант.

XIII

Одчайно торгала спутаними руками. Вязи вжиралися в тіло й нестерпимим болем пригадували безсилля.

— Падлюка! Падлюка! — хрипіла гамою ненависти Соня.

А він, напроти, усміхнений, глумливий... Руда борідка настовбурчилась, як уосіблення невисказаної втіхи. Каправі очі метали каскадами побідних промінів. Губи аж заслинилися.

— Хе-хе-хе! — заходився чортячим реготом червоний комісар, Гершко Юффе. — Егеж, піде твій коханець в дубину! Глупий герман! Він хотів мене перехитрити! Хе-хе-хе!

Безтямно вдивлялася Соня у скривлене, лукавою радістю, обличчя свого мучителя. Наче загіпнотизована... Слова його, як штики, пронизували її душу.

— Тепер він бавиться... Там великий пир... По ньому годинка сну... А опісля... Хе-хе-хе! Тюрма! Ця сама, з якої тебе, душечко, мені на потіху витягнув! А там з ним наші хлопці погуляють! Хе-хе-хе! Ти бачила коли, як обдирають зі живого чоловіка шкіру? Варта побачити! Бігме, або »під хайрем«, що волиш! А з нього здіймуть. О, здіймуть! У нас за контрреволюцію не жарти...

І забажалося Соні кричати. Кричати на весь голос, що тільки сил в легенях, щоб заглушити страшний, скрипучий голос; щоб не чути правди жажливої дійсності з плюгавих губ ненависного мерзенця.

Та останками свідомости давила душевну знемогу...

— Слухай — не вгавав комісар. — От шартне раз червоногвардієць й такий шмат шкури... І зойк! Зойк зі сталної груди гордого германа! Хе-хе-хе! Чудесно! А знаєш, голубочко, що дальше? Скажу, скажу! За другим шматком до зойку прилучиться прокльон... А знаєш на кого? На тебе! На коханицю, що лукаво відплатилася за пестоці! Хе-хе-хе!

І звірський регіт, як пила, скреготів у мізкові дівчини. Довго, протяжно, пронизливо...

— Ох!.. — зойкнула Соня й звалилася на долівку. Злякався катюга.

— Феська! Феська! — закликав голосно.

В кімнату всунулася жіноча постать. Так бодай свідчила її одежа. Та обличча провалювало пропасть між цим осібняком, а всім тим, чим визначається людина. В кантястих, твердих чертах не було ні іскорки людської м'якості й свідомости, тільки тупа, кровожадна звірськість. Хижий інстинкт пра-людини малювався в кожному рухові потвори.

З великою силою підняла Феська дівчину з долівки й поклала на широкому барлозі. З вищербленого збанка хлюснула водою — —

І розплющила Соня повіки. В запалих зіницях скемів жалісливий біль... І рванулася просьба. Горяча, як мольба матері над хворою дитиною...

— Убий...

Та жінка-потвора тільки невиразно замурмотіла. Злісно засвітила холодними, без тіни милосердя очима.

До барлога присунувся комісар:

— Е-е, ще пожди, душечко. Ми ще не натішилися собою...

Погляд Соні шкляно оперся на протилежній стіні. На щокі виступили цеглясті румянці...

Занепокоївся комісар:

— Овва, чи не перебрав я мірки? У неї горячка! І висунувся з кімнати.

— Феська, сюда!

І станули напроти себе дві потвори.

Тіла й духа...

— Слухай ти, суко! Забрати цій дівчині одержу! Не смієш дати їй жадної такої посудини, або річи, котрою вона могла підрізати собі горло! А коли їй полєкшає, то впняти в її кімнаті собаку! Чуєш, Царя! Та так, щоб носом досягав постелі! Не дальше, тільки постелі! І пильнувати мені вязня, бо... Знаєш! — і свиснув нагаєм.

Скулилася немова й песім жестом припала до ніг свого пана.

— Пугачев! — закликав комісар, не зважаючи на чолобитню Феськи. — Товаришу, Пугачев!

Зі сусідньої кімнати випав стрункий червоноармієць.

— Чого тобі, комісарю?

— Тебе оставляю тут в залозі! Не смієш до цього дому нікого допустити! Сторожа без перерви, як в день так і в ночі! Чуєш?!

— Чую! Усе буде після твого бажання.

— Харашо, а я про тебе не забуду. З тебе гарний буде командір.

Мелянхолійні, типово словянські очі на мент засвітилися гидкою жадобою. Бистра струя пустої амбіції скривила душу парубка й дозволила вислугуватися злочинній справі.

Комісар заздро змiряв вродливу постать будучого командіра. До мозку стрельнуло підозрінням...

— Ти, чуєш, а якби зрадив..! — страшна, не на вітер, грозьба заіскрилася в очах комісара.

Та Пугачев не опускав свого простого погляду. Певно дивився наперед себе.

— Ні, товаришу, — запевнив. — Не з дурних я.

— Памятай собі! А тепер скажи приготувати мені авто! Мушу на фронт...

Дійсно, мусів спішитись комісар на фронт. За кілька годин треба йому буде витати начального командарма. Його присутність була тим конечніша, щоб не стягнути на себе й найменшого підозріння.

— Я верну за два дні — запевняв свою залогу комісар, всідаючи до самоходу.

.....
Феська докладно виповнила приказ. Обдерла зовсім з одежі нещасну жертву. І на вид пишних, мраморних контурів тіла Соні замислилася на хвилину потвора. В лінивому мізкові затліло порівняння...

І знать не випало корисно для немови, бо, захрипівши незрозумілим белкотом, впялила гострі, як кігті, пальці в круглу грудь непритомної дівчини.

Здрігнулося палене горячкою тіло Соні. Зпід заплющених повік бризнули рясні перлини... Придавлена грудь занеслася хлипотом...

Немова ненаситно приглядалася мукам офіри — — І загивкала. Як пугач, в грізну, бурхливу ніч, на кладовищі... В звірячих відблисках очиць відкрилося пекло зачаєних злочинів... Великими кроками вискочила чортиця з кімнати.

По хвилині вернула.

Попереджала її велика, розюшена собака вовчої породи. Як сатана, рвалася на ланцюху вперед. Та Феська сильною рукою повздержала розгін.

З вдоволенням мурчанням припняла немова собаку до міцного, вбитого в стіну колісця. Приміряла ланцюг так, щоб собака дальше не досягла, як до краєчка барлога, на якому лежала Соня.

Пекольна усмішка розпанахалась на обличчю потвори. Іскренніми очима слідила змагання, переголоднілого звіра-собаки, дівчатися теплого-живого тіла дівчини.

— Феська! Виходи вже! — гукнув за дверима Пугачев.

Зі жалем відорвалася потвора з розкішним для неї видом. Свое невдоволення заявила голосним мурчанням.

— Мовчи, скотино, а то! — й ляснув нагай.

Коротке, болісне скавучання й довга низка белкотання.

— Геть! — ще більш озвірівся Пугачев і знову ляснув нагаєм.

Немова скулившись в клубок помчала в глибину дому.

— Брр, скотина! — здригнувся большевик і, не заглядаючи в кімнату Соні, замкнув на засуву двері.

А там бісився на опоні зголоднілий пес...

— Щоби не зірвався, а то розірве... — байдуже роздумував Пугачев, обходячи коридори дому. — Навіжена собака... Цар... Ух, Цар..!

— — — — —
А Соня в кипятку варилася. Горячка, як ремінь нагая, парила біле тіло. Стомилася й душа в хворому тілі... Окуталася маревами...

.
Вогні..! Вогні..! Вогні..!

Скрізь..! Усюди..! Понад усім..!

Запалені надлюдськими руками...

Ліс пожежі й жарева..!

Прохід вузький... А язика, як кнути... Безмилостиво випалюють на дівочому тілі червоні, кроваві пруги...

Душно..!

Стовбурі гризливого, вонючого диму...

А прохід вузький...

І женеться Соня на попечених ногах — — Шкіра клаптями відпадає — — Прилипає до кривавих слідів — —

Не стає сил..!

Нікуди й ні о що опертися..!

Скрізь грань..!

Очі вилазять з лоба..!

Спека..!

Біль!! Біль!! Біль!!

Та не тратить надії... Усіми силами повзне вперед — — Рожеві квіти дівочих перс опалилися, звугліли — —

Біль!! Біль!!

В далені замайорів вихід...

Рятунок!..

Тільки десять кроків — —

Вісім — —

І годі!

Тіло, як на пательні скверчить...

Біль!!!

Останний, вічний...

Збунтувалися підземелля... Ригнули вулькани стопнім оловом... Брили каміння взлетіли понад головою... Падаючи, їдко свистіли... А збоचा такі стрімкі, такі слизькі!.. А вогниста лява потоком гірським...

— Скорше! Скорше!

Та годі...

На право пропасть..! На ліво стіна скелі..! Тільки навпростець!..

Стрімко, спадисто, ховзко — — Один мильний крок і смерть — — Стежка вузка, як шовкова ниточка... А зі заду скороного, горяча філя...

Море!

Глибінь кипучої загуби!..

І тиснеться Соня до скальної стіни, що гостра, колюча — — І дреться дівоча спина — — Руки, як коноплі під терлицею...

Стріпці..! Кервав стріпці..!

А лява, як на сто конях — — Гуде, реве Везувій погуби — — Каміння об скелю крешеться — —

І іскри!.. іскри!.. іскри!..

І біль у черепі!..

Безконечний біль!..

Як пісня туги!..

Один крок!..

Тільки одніський хибний крок!..

І спокій!..

І тиша!..

Ні болю, ні гулу!..

Ні тривоги!..

Страху, що тільки один хибний крок і не дійде до місця призначення..

— Вперед! Вперед!

Там очікують!

А то пропаде усе!..

І знову сунеться Соня — — Стіна скелі ще гостріша — — Безодня, що на право, ще глибша — — Незглибима — —!

Вогниста філя стопи мие — —

Біль!! Біль!!
 Та вперед!
 Там світанок!
 Там ширі обійми!
 Там братнє привітання!
 — Вперед!! Вперед!!

.....

Виють...
 Скавучать, як собаки...
 Вовки..!

А степ рівний, пустий, нікуди захисту...

Притиснувши долонями розколихані перса, втікає
 Соня наперед себе — — Одчайним поглядом стежить
 по степу, що як плесо озера в найбільшу тишу — —

А голодні звірі наближаються — — Великі, казкові
 очіці паляться гранями...

Сотні їх!..

Тисячі!..

Вже ось-ось — —

А в грудях віддишу не стає — — Борвієм розпи-
 раються — — І ноги, ноги!.. Плутаються в бурянах,
 омлівають — — А нігде захисту, ні звідкіля ря-
 тунку — —

— Боже!!

Велика звірюка допала її — — Розмахнулася — —
 І жажливою, смердячою пащою хватила полу одежі — —
 Надлюдським зусиллям рванулася Соня вперед — —
 Трісла одежа.

І знову перегони — — Смертельні, біснуваті... Ши-
 роко, далеко неслоь степами скавучання...

І знову почула за собою Соня хрипливий віддих
 звірюки — —

Оглянулася й... Скамяніла на місці — —!

Стадо вовків не звірюками, а людьми!! Червоними, кєрвавими!.. Попереду найзавзятіший, комісар Юффе... З побідним реготом скочив до її шиї — — Обалив на землю й гострими кігтями вжерся в дівоче тіло — —
— О-ох!!

Та враз червона звірюка знерухоміла. Наче громом поражена.

А на банду гонителів лицар злетів — — Гадюкою мережалась його шабля — — Розприскувалися черепи під її ударом — —

— Перемога! Перемога!

І, як тяжка осіння мряка, розвіялися вороги...

Лицар ясний..!

Лицар чудний..!

І притулилася до його грудей — — Щирих, опікунчих, братерських — — Бідне, знеможене тіло віджило в теплих, а сильних, могутніх раменах воїна...

Баский кінь колискою ніс їх по рівному, запашному степі — —

І мрія родилася — —

Пильно, уважливо вдивилася Соня у свого спасителя — — І закроїлися смілі, мужеські черти лица галичанина — —

З довірям поклала пишну головку на бодре рамя — —

Вслухалася у ломіт вояцького серця — —

І поплили — —

По рівному, запашному, українському степі...

Тихо, спокійно...

* * *

Кінчився довгий день — — Воздух дріжав одним пекольним ревом — — На полудневому-заході горів світ — —

Це большевики, з причини несподіваних подій, розпочали довго плянований наступ на Галицьку Армію о двадцять годин скорше...

Радісно, гордо прислухувався Пугачев біснуватій мові борні — —

— Здорово, наші, пражуть! — поділився своїм вражінням з товаришами.

— Да, да... — притакнули армійці. — Шкода, що нас там нема, неодноб придбали...

І зі жалісним зітхненням ударили долонями по пустих кишенях.

— Нічого — потішав Пугачев. — Верне товариш комісар, то й звільнить нас. Навіть лучше, що прийдемо пізніше, а то навіщо здорову голову пхати...

Не доповів, тільки значуче всміхнувся.

— Дійсно! — підхопили армійці. — Навіщо пхати здорову голову! Гурра-а!

— А в запіллю і »деньгі« і »девушкі«!

— Гурра-а!

І розохотилися:

»Бей буржуйоф-українцоф!..

Трубка — »трі«... прицел — »пять«...

Жар па Києву апять..!«

ВСТУПАЙТЕ В ЧЛЕНИ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Членський уділ виносить 25 золотих, вписове 5 зол.

Члени одержують даром кожного року великий календар-альманах «Червоної Калини», крім цього дістають всі видання «Червоної Калини» за половину ціни.

ВЛАСНІ ВИДАННЯ:

Берестейський мир , з нагоди 10-тих роковин 9. II. 1918 — 9 II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин	
320 сторін і 16 сторін ілюстрацій	8— зол.
Федір Дутко: Глум . Оповідання. Сторін 52	1·20 »
Д. Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле .	
Частина I. Галицька руїна. Сторін 131	2— »
Частина II. Доба Центральної Ради. Сторін 96	2— »
Частина III. Доба Гетьманщини. Сторін 122	2·20 »
Частина IV. На чужині. Сторін 100	2·20 »
Богдан Лепкий: Слота . Поезії	—·90 »
От так собі . Мініатури. Сторін 129	1·50 »
Левко Лепкий: Сон Івасика . Сценічна картина на 4 відслоні з нотним додатком. Сторін 24	—·50 »
За золотoverхий Київ . Бої на вулицях Києва. При Центральній раді. Сторін 32	—·60 »
Між молотом а ковалом . Причинки до історії Української Армії. Сторін 79	1·50 »
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари . Ст. 84	3·25 »
Халіда Едіб: В огні . Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4·50 »
Василь Софронів: Грішник . Нариси. Сторін 104	1·50 »
Микола Голубець: Львів . Сторін 179	3— »
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада . Сторін 267	4·50 »

НОВОСТИ

Роман Купчинський: **Заметіль**. — трильогія зі стрілецького життя.

І. Курилася **доріженька**. Сторін 208 4— зол.

- II. **Перед навалою.** Сторін 192 4— зол.
 III. **Вилітали орли.** (друкується).
 Федір Дутко: **В Заграві.** — Трильогія з визвольних змагань на Великій Україні.
 I. **Чорторий.** Сторін 192 3·50 »
 II. **Квіти і кров.** Сторін 192 4— »
 Ген Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції**
 I. Частина. Сторін 180 3·50 »
 II. Частина. Сторін 180 3·50 »
 III. Частина. (друкується).
 Др. Степан Шухевич: **Спомини.** Причинки до Історії УГА на підставі записок та власних переживань
 I. Частина 4— »
 II. Частина 4— »
 III. Частина 4— »
 IV. Частина 4— »
 V. Частина (друкується).
 Юра Шкрумеляк: **Чета Крилатих.** Сензаційна повість
 17 арк. друку 5— »

„Червона Калина“

Львів, вул. Руська ч. 18.

Книгарня „Червоної Калини“

Золочів, вул. Колійова число 1.

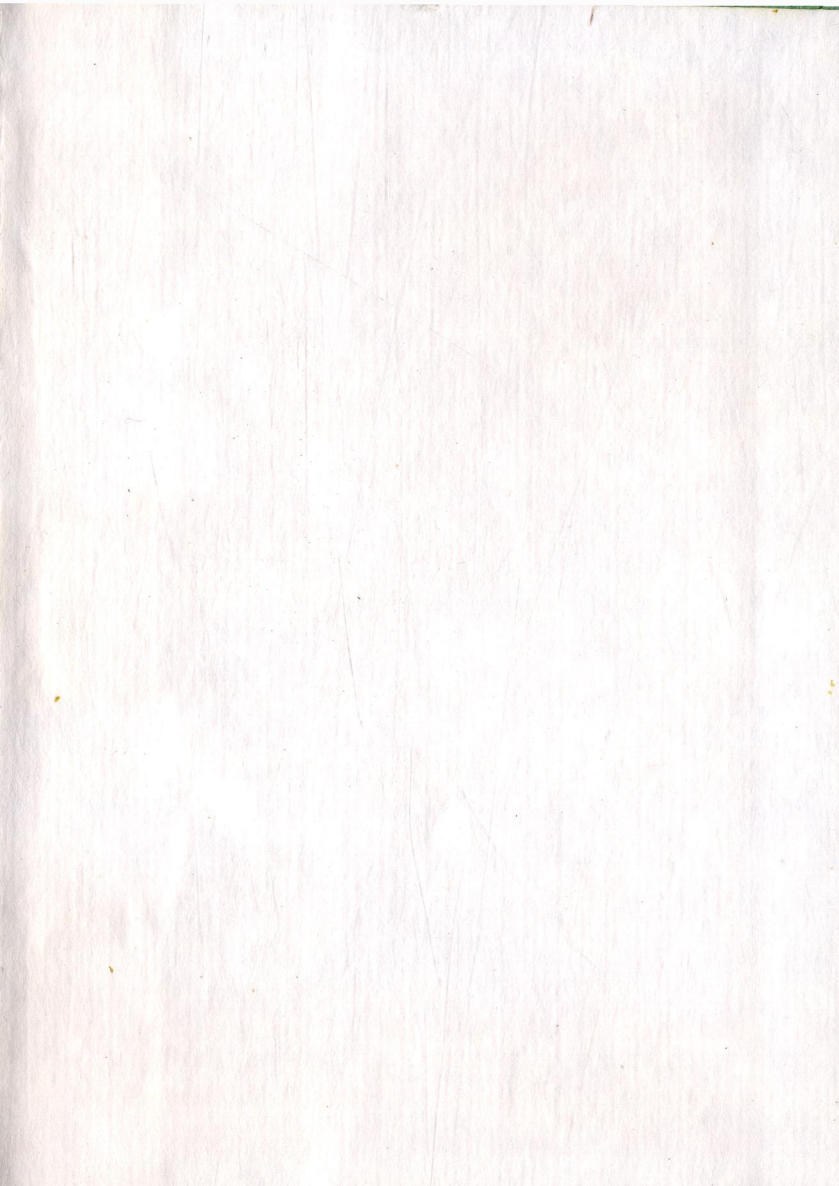
Друкарня 80. Василян, Жовква

наклад 3750 примірників

3617

Чуб 02 жовт (1986)

3617 у

В. Лопушанський

Першого